

Nøkkeltall for prioriterte næringer i Bergensregionen

Business Region Bergen

06/2011

REGION

BERG

GEN

Dokumentinformasjon

Nøkkeltall for prioriterte næringer i Bergensregionen er utført av Ideas2evidence på oppdrag av Business Region Bergen. Rapporten var ferdigstilt i juni 2011.

Rapporten beskriver nøkkeltall for følgende næringer i Bergensregionen:

- Energinæringen
- Maritim næring
- Marin næring
- Opplevelse, kultur og reiseliv
- Media og kulturbasert næringsliv

Følgende nøkkeltall for næringene er utarbeidet:

- Antall ansatte
- Omsetning
- Verdiskaping
- Driftsresultat
- Årsresultat før skatt
- Antall foretak
- Antall nyetableringer siste fem år
- Eksporttall for Hordaland

Ideas2evidence-rapport nr 7:2011

Rapporten er utarbeidet av Asle Høgestøl og Jostein Ryssevik
www.ideas2evidence.com

Kontaktperson i Business Region Bergen

Tone Hartvedt
www.brb.no

Design omslag: Fuggibaggi design

ISBN 978-82-93181-00-2 (Trykt utgave) ISBN 978-82-93181-01-9 (Elektronisk utgave)

**REGION
BER
GENERATING
POWER**

Innhold

Verdiskaping i Bergensregionen	5
Innledning	5
Hva har vi gjort:	5
Om næringsklynger	6
Rapportens innhold	6
Energi	7
Maritim.....	11
Marin	15
Media og kulturbasert næringsliv	19
Opplevelse, kultur og reiseliv	24
Rangering av satsingsnæringene	28
Eksportfylket Hordaland.....	31
Hva eksporteres fra Hordaland?.....	32
2008 og 2009 – en sammenligning	34
Data og metoder	40
Innledende valg	40
Nøkkeltall.....	40
Beregningsmåte, sammenligningstall.....	41
Beregningsmåte, presisjonstall	41
Om kildene:	42
Hovedkontorproblematikk	43
Fjerning av selskaper	44
Bruksområder for nøkkeltallene	44
Nyetableringer.....	44
Eksport.....	44
Appendiks.....	46
Findeling av næringer	46
Energi	47
Maritim.....	48
Marin.....	49
Kultur og media	50
Reiseliv og opplevelse.....	52
Kilder:	53

Verdiskaping i Bergensregionen

Innledning

Business Region Bergen (BRB) har engasjert ideas2evidence til å utarbeide og systematisere nøkkeltall for følgende næringsklynger i Bergensregionen: Maritim, Marin, Energi, Media og kulturbasert næringsliv og Opplevelse, kultur og reiseliv. Ambisjonen for prosjektet har vært å gi politikere, næringslivsledere og andre aktører, et faktabasert grunnlag for beskrivelse av de regionale næringsklyngene. Det har også vært en målsetning å utvikle en metodikk som gjør det enkelt å gjennomføre årlige oppdateringer av nøkkeltallene. Nøkkeltallene er beregnet for Hordaland og Bergensregionen (definert som BRBs medlemskommuner). Som sammenligningsgrunnlag har vi også beregnet tilsvarende nøkkeltall for hele Norge.

Hva har vi gjort:

Nøkkeltallene som presenteres er:

- Antall ansatte
- Omsetning
- Verdiskaping
- Driftsresultat
- Årsresultat før skatt
- Antall foretak
- Antall nyetableringer siste fem år

Alle økonomiske tall er, dersom ikke annet er oppgitt, presentert i hele 1000 og beregnet med utgangspunkt i data for regnskapsåret 2009.

Hovedkilden for arbeidet har vært databasen RavnInfo som inneholder oppdaterte regnskapsdata for alle norske selskap hentet fra Brønnøysundregistrene. Basert på denne informasjonen har vi aggregert fra enkeltforetaksnivå til næringsnivå. Først og fremst er utvelgelsen av foretak basert på Statistisk

Sentralbyrå sine næringskoder (NACE), som alle foretak må registrere seg under. I tillegg har ideas2evidence gjennomført et stort manuelt arbeid for å komplimentere opplysninger som er hentet på bakgrunn av NACE-kodene.

ideas2evidence har også estimert økonomisk aktivitet i Bergensregionen og Hordaland for foretak med hovedkontor utenfor regionen. Disse beregningene er gjort på bakgrunn av andel ansatte i Bergensregionen og Hordaland i forhold til det totale antallet ansatte i foretaket. Denne estimeringsmetoden bygger på en forutsetning om at de økonomiske bidragene fra hver enkelt ansatt er lik uavhengig av hvor den ansatte er lokalisert.

I tillegg har vi innhentet data om eksport og nyetableringer fra Statistisk sentralbyrå.

Rapporten presenterer to sett med nøkkeltall. Det første settet – sammenligningstallene, er beregnet med utgangspunkt i hvilke NACE-kode det enkelte selskap er registrert på. Disse tallene er direkte sammenlignbare med nøkkeltall fra andre regioner basert på de samme næringsgrensene. Det andre settet – presisjonstallene – inkluderer 1) tall for foretak som er registrert på andre NACE-koder enn de som vanligvis inngår i næringsklyngene og 2) estimat for foretak som har hovedkontor utenfor regionen, men som har en betydelig aktivitet i Bergensregionen eller Hordaland.

Alle definisjoner og metodiske avgjørelser er beskrevet i et eget kapittel mot slutten av rapporten. I tillegg til rapporten har ideas2evidence levert en database med detaljerte data for hvert enkelt foretak, samt en løsning for interaktiv beregning og visualisering av nøkkeltall for utvalgte delnæringer og geografiske områder.

Om næringsklynger

Moderne næringsliv er preget av tett interaksjon mellom ulike bransjer. Et vesentlig utviklingstrekk er fremveksten av næringsklynger som går på tvers av tradisjonelle grenser. For eksempel kan et IT-firma være en svært viktig komponent av den marine eller den maritime næringsklyngen.

I arbeidet med nøkkeltallene har vi derfor benyttet en klyngetilnærming heller enn en strikt nærings- eller bransjetilnærming. Dette betyr at vi har tatt utgangspunkt i næringens verdikjede og inkludert alle aktører som i vesentlig grad har en plass i denne kjeden. I tillegg til kjernevirksomhetene som opplagt har en plass i klyngen, vil man med et slikt utgangspunkt også inkludere virksomheter som i vesentlig grad lever av å levere utstyr eller tjenester til disse kjernevirksomhetene. Tilsvarende har vi inkludert virksomheter som er knyttet til distribusjon og salg av kjernevirksomhetenes produksjon, samt andre støtte- og infrastrukturiltak. Nøkkeltallene inkluderer derimot ikke FoU-miljøer eller offentlige institusjoner.

Teorien om næringsklynger stammer fra den amerikanske professoren Michael Porter ved Harvard Business School. Porter definerer en næringsklynge på denne måten:

“A cluster is a geographically proximate group of interconnected companies and associated institutions in a particular field, linked by commonalities and complementarities” (Porter, 1991)

En næringsklynge er med andre ord satt sammen av geografisk konsentrerte bedrifter, som er knyttet sammen gjennom likheter og komplimenterende egenskaper. Korte geografiske avstander utløses stordriftsfordeler som en konsekvens av uformelle og formelle samarbeidsavtaler mellom næringsaktørene. Slike stordriftsfordeler vil videre øke sannsynligheten for at næringsklyngen er selvforsterkende (Jakobsen, 2008).

Med utgangspunkt i et slikt perspektiv, er det naturlig at enkelte selskap kan ha en rolle innenfor flere klynger. Spesielt gjelder dette tjenesteleverandører som ikke er næringsspesifikke, for eksempel informasjonsteknologi og finanstjenester.

Rapportens innhold

Hovedfokuset i rapporten er først og fremst rettet mot nøkkeltallene. De fem satsingsnæringene er først presentert enkeltvis, før vi rangerer de ulike næringene i henhold til nøkkeltallene. Begge sett med nøkkeltall inkluderes i presentasjonen, men hovedfokus ligger på de manuelt justerte tallene, som vi konsekvent omtaler som presisjonstall. Det er disse tallene som gir den nøyaktige beskrivelsen av klyngens størrelse i Bergensregionen og Hordaland.

I et eget kapittel fokuserer vi på eksportfylket Hordaland og viser fylkets utvikling og andel av nasjonal eksport av tradisjonelle varer, samt en detaljert fremstilling av fylkets eksportvarer.

Til sist i rapporten finnes et fyldig kapittel med all nødvendig metodisk informasjon om hvordan tallene er beregnet. Vedlagt er også oversikt over næringskodene som danner grunnlaget for utvelgelse av foretak til de fem næringsklyngene.

Energi

Energiklyngen består av flere ulike komponenter som har energi som fellesnevner. Dette gjelder utvinning og foredling av olje- og gassprodukter, energi fra tradisjonelle kilder som vann- og vindkraft, samt andre former for fornybar energi. Knyttet til disse kjernevirksomhetene, er også en stor og variert gruppe av utstysprodusenter og tjenesteleverandører.

Energiklyngen er den desidert største næringsklyngen i Bergensregionen, men som forskjellen mellom sammenligningstall og presisjonstall viser, er den ofte underestimert i offentlig statistikk i forhold til faktiske verdiene som den representerer.

Den største økonomiske aktiviteten i energiklyngen kommer fra olje- og gassfeltene utenfor Hordaland. Statoil har en vesentlig tilstedeværelse både i Bergen, i Øygarden og på Mongstad. I tillegg har det i regionen vokst frem en stor industri av utstysprodusenter og tjenesteleverandører tilknyttet olje- og gassutvinning. Den store utfordringen, som vi kommer tilbake til, er at svært mange foretak har juridisk foretaksadresse i Stavanger-regionen og Oslo. Dette gjør at nøkkeltall som tar utgangspunkt i foretakenes hovedkontoradresser ikke gir et riktig bilde av de faktiske verdier som energiklyngen genererer i Bergensregionen.

Sammenligningstallene er egnet til å sammenligne energiklyngen direkte med tilsvarende klynger i resten av landet. Som vi ser, er foretakene som inngår i klyngen, betydelige arbeidsgivere i Bergensregionen med over 17 000 ansatte fordelt på 1 085 foretak. Som vist i tabell 4 utgjør dette litt over 10 prosent av den totale arbeidsstokken innenfor energiklyngen på landsbasis. Klyngen har også positive drifts- og årsresultat, både regionalt og nasjonalt, noe som vitner om en sterk næring.

Tabell 1: Energiklyngen i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	17 259
Omsetning	55 746 624
Verdiskaping	13 610 867
Driftsresultat	633 368
Årsresultat	4 163 500
Foretak	1 085

Tabell 2: Energiklyngen i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	20 118
Omsetning	64 057 083
Verdiskaping	16 226 238
Driftsresultat	1 581 758
Årsresultat	5 359 256
Foretak	1 424

Tabell 3: Energiklyngen i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	167 464
Omsetning	1 355 035 894
Verdiskaping	427 415 359
Driftsresultat	326 014 719
Årsresultat	180 210 815
Foretak	15 608

Tabell 4: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	10,3 %	12,0 %
Omsetning	4,1 %	4,7 %
Verdiskaping	3,2 %	3,8 %
Foretak	7,0 %	9,1 %

Bergensregionens andel av total omsetning og verdiskaping i Norge, er lav. Forklaringen på dette er, som nevnt, at mange av de største oljeaktørene er registrert i Stavanger og Oslo, selv om de har en vesentlig aktivitet i andre regioner.

Presisjonstallene viser den nøyaktige beskrivelsen av energiklyngen i Bergensregionen, justert for hovedkontorproblematikk og inkludert foretak som naturlig hører med, men som er registrert på andre NACE-koder. Energiflyngen er den av de fem satsingsnæringene som, i følge disse tallene, har den desidert største forskjellen mellom sammenlignings- og presisjonstall. Hovedårsaken til dette er at vi har lagt til estimat for Statoils økonomiske aktivitet i Bergensregionen.

Energiflyngen ansetter, i følge presisjonstallene, 27 433 personer i regionen, fordelt på 1 314 foretak. Klyngen har en omsetning på over 155 milliarder kroner og gir en verdiskaping på ca 32.6 milliarder kroner. Bergensregionen utgjør naturlig nok det meste av Hordalands økonomiske aktivitet innenfor klyngen, men det er likevel snakk om betydelig økonomiske verdier som skapes også i resten av fylket.

Verdiskaping er definert som summen av driftsresultatet og lønnskostnader. For energiklyngen utgjør driftsresultatet ca 26 prosent av verdiskapingen. I 2008 var samme tall på ca. 70 prosent, noe som indikerer at energiklyngen hadde et svakere år i 2009. Det aggregerte årsresultatet er på knapt 11 milliarder kroner og viser resultatet etter finansielle transaksjoner.

Bergensregionen er en nyskapende region med en høy andel nyetableringer i perioden 2005-2009. Antallet i tabellene 7 og 8 er basert på nyetableringer innenfor de NACE-kodene som inngår i energiklyngen. Bergensregionen har i løpet av femårsperioden stått for mellom 9 og 10 prosent av alle nyetableringer i Norge. 2007 var toppåret, både regionalt og nasjonalt, med 77 nyetableringer i Bergensregionen og 101 i Hordaland.

Tabell 5: Energiflyngen i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	27 433
Omsetning	155 448 040
Verdiskaping	32 578 776
Driftsresultat	8 374 935
Årsresultat	10 922 251
Foretak	1 314

Tabell 6: Energiflyngen i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	30 269
Omsetning	163 948 929
Verdiskaping	35 504 447
Driftsresultat	9 708 424
Årsresultat	12 304 749
Foretak	1 669

Tabell 7: Antall nyetableringer i energiklyngen 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	55	69	603
2006	61	79	676
2007	77	101	730
2008	51	72	569
2009	56	68	600

Tabell 8: Antall nyetableringer i energiklyngen i prosent av Norge 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland
2005	9.1 %	11.4 %
2006	9.0 %	11.7 %
2007	10.6 %	13.8 %
2008	9.0 %	12.6 %
2009	9.3 %	11.3 %

Energinæringene kan deles i fire undergrupper: utvinning og foredling av olje og gass, produksjon og distribusjon av elektrisk energi, tjenesteleverandører inkl. supply og utstysprodusenter inkl. rigg/plattform.

Bergensregionen har en stor industri av utstysprodusenter og tjenesteleverandører tilknyttet energiklyngen. Samlet jobber nesten 17 000 ansatte innenfor disse to undergruppene.

Utvinning og foredling av olje og gass har en omsetning og verdiskaping som samlet sett er større enn de tre andre undergruppene til sammen. Figur 2 bekrefter også inntrykket av at regionen har en vesentlig utstys- og tjenesteindustri tilknyttet kjernevirksomhetene i klyngen. Frank Mohn-konsernet er et eksempel på en internasjonalt ledende utstysbedrift til næringen. Produksjon og distribusjon av elektrisk energi er i hovedsak fornybar energi som vannkraft og vindkraft, hvor BKK er den tyngste aktøren i regionen.

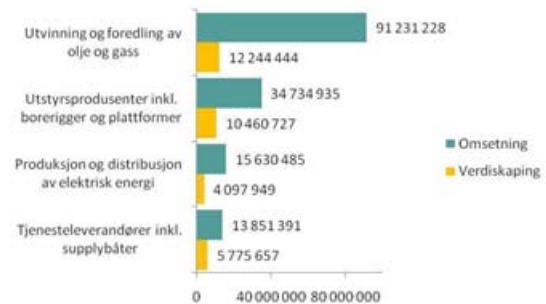
Alle de fem undergruppene har positive drifts- og årsresultat. Samtlige deler av Energeklyngen tjente med andre ord penger i 2009. For alle undergruppene, med unntak av utvinning og foredling av olje og gass, er drifts- og årsresultat tilnærmet identisk. Den store forskjellen for nevnte undergruppe tyder på at foretakene som inngår i undergruppen aggregert sett har hatt store finansielle transaksjoner som har redusert driftsresultat vesentlig i forhold til årsresultat.

I tabell 9 har vi brutt nøkkeltallene ned på kommuner. Innenfor hvert nøkkeltall har vi listet opp de fem største kommunene og deres resultat. En mulig feilkilde er fordeling av Statoils virksomhet i Bergensregionen på kommuner. Grunnlaget for fordelingen er tall for ansatte på geografisk for bedrifter fra SSB. Et foretak kan ha flere bedrifter, og sistnevnte registreres hvor de er fysisk lokalisert. For Statoil oppgis det bedrifter på

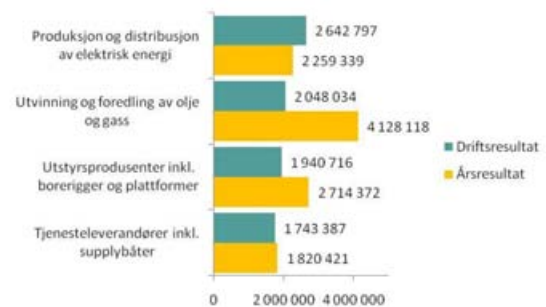
Figur 1: Antall ansatte og foretak i Bergensregionen fordelt på undergrupper

Figur 2: Omsetning og verdiskaping i Bergensregionen fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 3: Driftsresultat og årsresultat i Bergensregionen fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Mongstad, Bergen, Sotra og Øygarden. Anlegget på Kollsnes er registrert direkte under Stavangerkontoret og vi har derfor estimert økonomiske aktivitet basert på et muntlig oppgitt antall ansatte etter kontakt med Statoil Kollsnes.

Bergen er den klart største kommunen når det gjelder både antall ansatte og antall foretak. Seks av de ti største foretakene målt i ansatte er lokalisert i Bergen kommune. Bergen er også størst innenfor alle de økonomiske nøkkeltallene med en omsetning på ca 100 milliarder og en verdiskaping på knapt 25 milliarder. Statoils regionkontor på Sandsli er den klart største faktoren for at Bergen har en så dominerende posisjon. Lindås og Fjell er kommunene som følger etter Bergen innenfor omsetning, mens Fjell og Stord er de nest største med tanke på verdiskaping. Størsteparten av disse verdiene er knyttet opp mot Statoils virksomhet på Mongstad og Stureterminalen. Fjell kommune er også stor innenfor energiklyngen, mye takket være aktiviteten rundt CCB på Ågotnes og det sterke Subsea-miljøet som er bygget opp rundt basen. Aker Stord som bygger oljeplattformer og moduler er også en betydelig aktør i klyngen, og trekker Stord kommune opp som en av de fem største kommunene basert på omsetning og verdiskaping.

Totalt er det ni kommuner i Bergensregionen som har en omsetning innenfor energiklyngen på over en milliard kroner. Fem av disse har også en verdiskaping på over en milliard kroner. Av alle kommunene er det kun to som har et negativt aggregert driftsresultat.

Tabell 9: Rangering av kommuner innenfor næringsklyngen for Energi

Antall ansatte	
Bergen	17 510
Fjell	2 741
Stord	2 580
Lindås	1 723
Austevoll	797
Omsetning	
Bergen	101 600 321
Lindås	22 969 113
Fjell	8 665 853
Øygarden	7 279 797
Stord	6 435 368
Verdiskaping	
Bergen	24 909 203
Fjell	2 362 233
Stord	1 778 198
Fusa	1 341 680
Øygarden	1 178 729
Driftsresultat	
Bergen	8 449 923
Fusa	932 435
Øygarden	580 989
Fjell	427 080
Austevoll	312 494
Årsresultat	
Bergen	11 360 848
Fusa	762 358
Austevoll	673 628
Øygarden	612 714
Stord	108 103
Antall foretak	
Bergen	694
Fjell	138
Stord	81
Askøy	79
Os	54

Maritim

Bergensregionen har alltid vært en sjøfartsregion, fra vikingtiden, via hanseatene og frem til dagens moderne maritime næringsklynge. Klyngens viktige posisjon i regionen gjenspeiles i den betydelige økonomiske aktiviteten og antall ansatte. Rederier og skipsverft utgjør de naturlige kjernevirksomhetene i klyngen. I likhet med energiklyngen, er det også i den maritime klyngen verdensledende utstyrproducenter og tjenesteleverandører i regionen, som kompletterer kjernevirksomhetene.

Basert på rene næringskoder har den maritime næringsklyngen i Bergensregionen en omsetning på over 56 milliarder kroner og en verdiskaping på 12.6 milliarder kroner. Den maritime klyngen er dermed størst når det gjelder omsetning med utgangspunkt i sammenligningstallene. Tabell 13 viser at for både omsetning og verdiskaping, utgjør Bergensregionen mellom en femte- og en sjettedel av de nasjonale tallene.

Klyngen ansetter 13 648 personer fordelt på 1 138 foretak. Det er viktig å presisere at dette inkluderer kun ansatte som er direkte ansatt i foretakene og ikke innleid arbeidskraft fra bemanningsselskap. Dermed inkluderer de ikke mannskap på skip fra regionen, med mindre disse er direkte ansatt i rederiet. Det foreligger ingen kvalitetssikrede og objektive tall for hvor mange personer dette gjelder. ideas2evidence har vært i kontakt med NAV Hamar som administrerer det maritime arbeidsgiver- og arbeidstakerregisteret, men data var ikke registrert på en måte som gjorde dem anvendelige i dette prosjektet.

Årsresultatet er vesentlig høyere enn driftsresultatet for klyngen. Spesielt innenfor shipping-delen av næringen, eksisterer det flere store holdingselskap som først og fremst genererer inntekter gjennom finansielle transaksjoner, men

Tabell 10: Den maritime klyngen i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	13 648
Omsetning	56 574 351
Verdiskaping	12 626 158
Driftsresultat	2 738 857
Årsresultat	10 303 559
Foretak	1 138

Tabell 11: Den maritime klyngen i Hordaland-Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	16 076
Omsetning	64 225 856
Verdiskaping	15 006 255
Driftsresultat	3 485 988
Årsresultat	11 713 676
Foretak	1 294

Tabell 12: Den maritime klyngen i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	81 159
Omsetning	272 509 808
Verdiskaping	71 887 675
Driftsresultat	11 933 333
Årsresultat	44 085 947
Foretak	7 876

Tabell 13: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	16,8 %	19,8 %
Omsetning	20,8 %	23,6 %
Verdiskaping	17,6 %	20,9 %
Foretak	14,4 %	16,4 %

ikke har reell drift.

I den presise beskrivelsen av klyngen øker antallet ansatte med ca 5 000, til totalt 18 608, mens antallet foretak øker til knapt 1 300. De manuelt inkluderte foretakene er først og fremst utstyrproducenter og tjenesteleverandører som faller utenfor NACE-kodene. Spesielt gjelder dette selskap som tilbyr finansielle tjenester og informasjonsteknologi utelukkende rettet mot maritim virksomhet. I Bergen finnes blant annet flere store sjøforsikringsselskap som ikke er registrert under NACE-koder som vanligvis regnes som maritime.

I Bergensregionen har den maritime næringsklyngen, i følge presisjonstallene, en omsetning på ca 77.2 milliarder kroner og en verdiskaping på drøye 18 milliarder kroner. Presisjonstallene er dermed hhv. 36.5 og 44 prosent høyere enn sammenligningstallene. I likhet med energiklyngen står Bergensregionen for hovedtyngden av aktiviteten i Hordaland, men også her er det betydelig aktivitet ellers i fylket. Det er en omsetning på ca 7 milliarder for Hordaland utenom Bergensregionen.

Driftsresultatet utgjør 21 prosent av verdiskapingen, mens de resterende 79 prosentene er lønnsmidler til de ansatte. Sammensetningen er altså relativt lik som for energiklyngen.

Bergensregionen har stått for en vesentlig andel av nyetableringene innenfor den maritime næringsklyngen over den siste femårsperioden. Tabell 16 viser at antallet nyetableringer falt kraftig fra 2008 til 2009 som en konsekvens av utfordringene næringsen opplevde i forbindelse med finanskrisen. Vi ser likevel at Bergensregionens andel av nasjonale nyetableringer har holdt seg stabilt på ca. 15 prosent gjennom hele perioden. Størrelsesforholdet mellom Bergensregionen og Hordaland har også holdt seg forholdsvis stabilt gjennom hele femårsperioden.

Tabell 14: Den maritime klyngen i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	18 608
Omsetning	77 226 525
Verdiskaping	18 148 515
Driftsresultat	3 764 236
Årsresultat	10 990 079
Foretak	1 290

Tabell 15: Den maritime klyngen i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	20 856
Omsetning	84 122 456
Verdiskaping	20 254 513
Driftsresultat	4 382 552
Årsresultat	12 349 345
Foretak	1 455

Tabell 16: Antall nyetableringer i den maritime klyngen 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	81	91	596
2006	87	96	579
2007	97	118	573
2008	74	78	440
2009	55	63	345

Tabell 17: Antall nyetableringer i den maritime klyngen i prosent av Norge 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland
2005	13.6 %	15.3 %
2006	15.0 %	16.6 %
2007	16.9 %	20.6 %
2008	16.8 %	17.7 %
2009	15.9 %	18.3 %

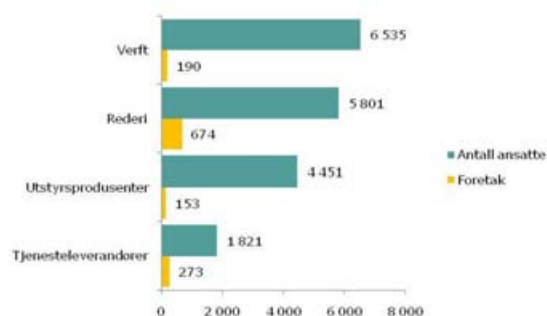
I tråd med vanlig praksis i andre økonomiske analyser, har vi delt den maritime næringsklyngen inn i fire undergrupper; rederi, verft, utstysprodusenter og tjenesteleverandører.

Verft har flere ansatte enn rederi, mens det er klart flere foretak innenfor rederigruppen. En viktig årsak til dette er at det faktisk er flere rederi, men også at mange rederi opererer med ett foretak per båt. Ansattetall for rederiene inkluderer som nevnt tidligere bare personer som er direkte ansatt i rederiet, både på land og til sjøs. En betydelig gruppe av innleide sjøfolk, hovedsakelig fra utlandet, er med andre ord ikke tatt med.

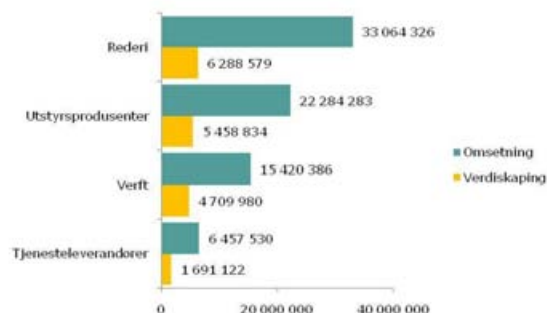
Rederiene, som kjernen i næringsklyngen, er den største undergruppen med en omsetning på over 33 milliarder kroner og en verdiskaping på drøye 6 milliarder kroner. Bergensregionen har også mange verdensledende utstysprodusenter som Frank Mohn, Rolls Royce, Wartsila og TTS Marine. Dette gjenspeiler seg i størrelsen på denne undergruppen. Med en omsetning på ca 22 milliarder og en verdiskaping på 5.5 milliarder er utstysprodusentene den nest største komponenten i klyngen.

Figur 6 bekrefter oppfatningen om at det er rederiene som har store finansielle inntekter som gjør seg gjeldende for det aggregerte årsresultatet. Skipsverftene hadde et svakt år i 2009, med beskjedne drifts- og årsresultat. Når verftene allikevel har en høy verdiskaping er det en følge av lønnskostnadene. På tross av forholdsvis svake økonomiske resultat, er det likevel en positiv utvikling sammenlignet med 2008 da verftene gikk med underskudd.

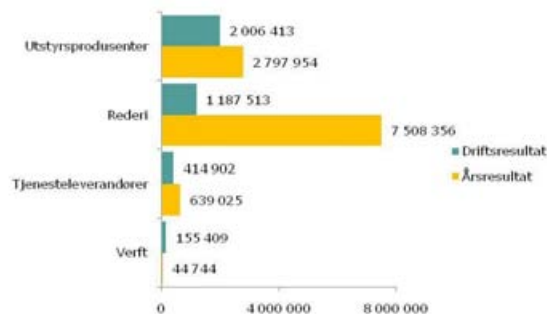
Figur 4: Antall ansatte og bedrifter fordelt på undergrupper

Figur 5: Omsetning og verdiskaping fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 6: Driftsresultat og årsresultat fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Bergen er den klart største kommunen innenfor den maritime næringen på alle områder. Bergen har 11 954 ansatte, etterfulgt av Stord, Fjell, Austevoll og Fusa. Som nevnt over, inkluderer dette kun personer som er ansatt direkte i et foretak, og ikke innleid personell. Bergen har også flere foretak enn resten av Bergensregionen til sammen.

Det er de samme fem kommunene som er størst i form av omsetning. Næringen i Bergen står for over 77 prosent av den samlede omsetningen i Bergensregionen og knapt 70 prosent av verdiskaping. Bergen kommune fremstår som et naturlig sentrum for den maritime klyngen i regionen, men tallene viser en betydelig aktivitet også i andre kommuner. Om vi ser bort fra Bergen, er det syv kommuner hvor den aggregerte omsetningen for næringen overstiger 750 millioner kroner, mens fem kommuner har en aggregert verdiskaping på over 1 milliard kr.

Av de 19 kommunene med foretak som inngår i den maritime næringsklyngen, har 15 et aggregert driftsresultat som er positivt. Bergen har det klart beste driftsresultatet, men jevnt over betyr de positive tallene at klyngen som helhet er lønnsom.

Tabell 18: Rangering av kommuner innenfor den maritime næringsklyngen

Antall ansatte	
Bergen	11 954
Stord	2 489
Fjell	1 598
Austevoll	928
Fusa	494
Omsetning	
Bergen	57 142 529
Fjell	5 839 020
Stord	5 250 887
Fusa	3 018 904
Austevoll	2 604 761
Verdiskaping	
Bergen	12 030 983
Fjell	1 490 641
Stord	1 315 713
Fusa	1 314 536
Austevoll	1 035 460
Driftsresultat	
Bergen	2 209 519
Fusa	930 346
Austevoll	453 663
Fjell	335 036
Meland	62 328
Årsresultat	
Bergen	9 276 814
Austevoll	1 300 042
Fusa	738 617
Meland	61 945
Austrheim	54 585
Antall foretak	
Bergen	809
Austevoll	109
Fjell	85
Askøy	49
Stord	44

Marin

Fisken har tradisjonelt vært den viktigste naturressursen på Vestlandet. Selv om den i senere år er forbigått av det norske oljeeventyret, er den marine næringen fremdeles en voksende næring i stadig utvikling. Virksomhet basert på akvakultur og oppdrett har i tillegg medført at den marine næringen har blitt mer kunnskapskrevende. Dette har åpnet opp for en nyere industri av utstyrproducenter og tjenesteleverandører til kjernevirksomhetene i klyngen.

Sammenligningstallene viser at det i Bergensregionen jobber totalt 4 842 personer i klyngen fordelt på 791 foretak. Det siste tallet inkluderer også alle enkeltmannsforetak, hvor det er uklart hvor stor aktiviteten faktisk er. Klyngen har en omsetning på over 30 milliarder kroner og en verdiskaping på knapt 6 milliarder kroner. Både det aggregerte drifts- og årsresultatet er på like over tre milliarder kroner.

Det er relativt liten økonomisk aktivitet innenfor den marine klyngen utenfor Bergensregionen. Hordaland utenom Bergensregionen har en omsetning på ca. 1.3 milliard kroner og en verdiskaping på i underkant 500 millioner kroner.

Bergensregionens andel av nasjonale størrelser gir interessante resultater. Mens bare 6 prosent av foretakene er registrert i regionen, er andelen ansatte på knapt 19 prosent. Regionen står også for ca. 25 prosent av omsetningen og 28 prosent av verdiskapingen. Det betyr at Bergensregionen er en betydelig del av den marine Norge, samt at næringen i større grad enn i resten av landet består av få, men store foretak.

Tabell 19: Den marine klyngen i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	4 842
Omsetning	30 101 215
Verdiskaping	5 981 238
Driftsresultat	3 080 252
Årsresultat	3 104 095
Foretak	791

Tabell 20: Den marine klyngen i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	5 491
Omsetning	31 485 536
Verdiskaping	6 416 515
Driftsresultat	3 255 278
Årsresultat	3 268 232
Foretak	1 122

Tabell 21: Den marine klyngen i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	25 762
Omsetning	122 381 601
Verdiskaping	21 515 481
Driftsresultat	8 327 096
Årsresultat	9 647 987
Foretak	13 016

Tabell 22: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	18,8 %	21,3 %
Omsetning	24,6 %	25,7 %
Verdiskaping	27,8 %	29,8 %
Foretak	6,1 %	8,6 %

De økonomiske presisjonstallene er lavere enn sammenligningstallene. Årsaken til dette er håndteringen av hovedkontorproblematikken, altså at store foretak har adresse i regionen, men betydelig virksomhet utenfor regionen. Blant annet gjelder dette flere av de store oppdrettsaktørene som har hovedkontoradresse i Bergensregionen, men betydelige aktiviteter andre steder langs kysten. I tillegg har et større selskap som er inkludert via NACE-kodene blitt fjernet på grunn av manglende tilhørighet til klyngen. Totalt er det, i følge presisjonstallene, ansatt 3 258 personer fordelt på 860 foretak. Omsetningen er på ca 23 milliarder kroner, mens verdiskapingen er på ca 3.6 milliarder kroner.

Den forholdsvis lave verdiskapingen har flere årsaker. Driftsresultatet aggregert for hele klyngen er ikke spesielt sterkt og klyngen er lite arbeidsintensiv sammenlignet med de andre satsingsnæringene.

Klyngen hadde særlig stor andel nyetableringer i 2005. Nyetableringene fra Bergensregionen utgjorde dette året nesten 15 prosent av de nasjonale nyetableringene. Siden har andelen lagt på mellom 5.6 og 7.5 prosent med en nedadgående tendens. Som vist i tabell 25 er det heller ikke spesielt mange nyetableringer det er snakk om. Årsaken til dette er trolig at oppdrettsnæringen har vært i gjennom en konsolideringsfase hvor mindre foretak har blitt overtatt av et fåtall store.

SSB fører ikke statistikk over etableringer i primærnæringene hvor fiske inngår. Tallene for nyetableringer i fiskerinæringen er derfor estimater basert på annen informasjon om denne delen av klyngen. Fremgangsmåten er forklart i rapportens metodekapittel.

Tabell 23: Den marine klyngen i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	3 258
Omsetning	23 342 117
Verdiskaping	3 595 955
Driftsresultat	1 631 466
Årsresultat	2 098 808
Foretak	860

Tabell 24: Den marine klyngen i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	3 866
Omsetning	24 512 126
Verdiskaping	4 000 937
Driftsresultat	1 787 455
Årsresultat	2 333 683
Foretak	1 171

Tabell 25: Antall nyetableringer i den marine klyngen 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	49	61	332
2006	24	34	326
2007	23	31	345
2008	15	21	253
2009	14	19	249

Tabell 26: Antall nyetableringer i den marine klyngen i prosent av Norge 2005-2009

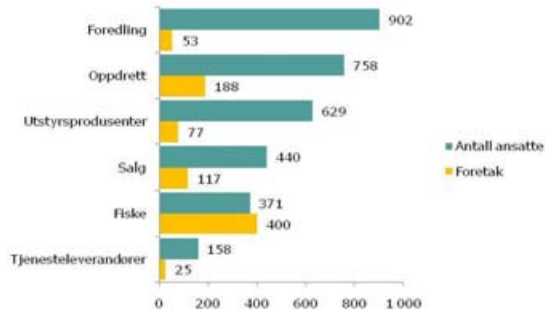
År	Bergensregionen	Hordaland
2005	14.7 %	18.4 %
2006	7.5 %	10.4 %
2007	6.5 %	9.0 %
2008	6.0 %	8.3 %
2009	5.6 %	7.6 %

Vi har delt den marine næringsklyngen inn i seks ulike undergrupper: foredling, oppdrett, fiske, salg, utstysprodusenter og tjenesteleverandører. Av figur 7 ser vi klart at det er oppdrett og foredling av fisk som er tyngdepunktet når det gjelder antall ansatte og foretak. For undergruppen fiske er antall foretak høyere enn antall ansatte. Det er fordi de 371 ansatte kun kommer fra foretak som må oppgi ansattetall. Foretakene inkluderer også en rekke enkeltmannsforetak av varierende aktivitet. Disse foretakene har per definisjon ikke ansatte og har heller ingen rapporteringsplikt for økonomiske opplysninger. I metodekapittelet har vi greid ut om problemet knyttet til enkeltmannsforetak i større grad.

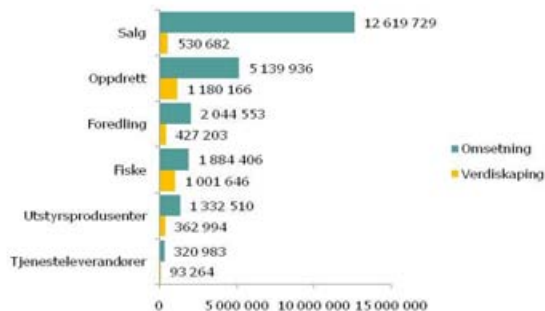
Den største omsetningen i den marine klyngen er helt klart innenfor salgsløddet, som står for over halvparten av den totale omsetningen. Størsteparten av verdiskapingen skjer derimot innenfor fiske og oppdrett. Den marine næringen har som nevnt utstysprodusenter og tjenesteleverandører. Disse undergruppene utgjør en mindre del av den totale næringen enn hva tilfelle er for eksempel for den maritime, som det er mest nærliggende å sammenligne seg med. En stor del av utstysprodusentene og tjenesteleverandørene leverer til oppdretts- og foredlingskomponentene i klyngen.

Oppdrett er den undergruppen som leverte de beste resultatene i 2009 med et aggregert driftsresultat på ca 744 millioner i overskudd. Dette innebærer en betydelig styrkelse sammenlignet med 2008, hvor undergruppen aggregert sett gikk med et lite overskudd, men grunnet betydelige finansielle utgifter hadde et underskudd på det aggregerte årsresultatet med over 300 millioner kroner. I 2009 var til sammenligning årsresultatet positivt, på over 1.1 milliarder kroner.

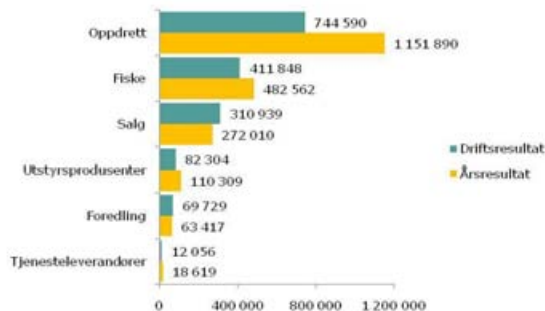
Figur 7: Antall ansatte og foretak fordelt på undergrupper

Figur 8: Omsetning og verdiskaping fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 9: Driftsresultat og årsresultat fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Den marine næringsklyngen er den av satsingsnæringene som i minst grad er konsentrert i Bergen kommune. Det er en naturlig konsekvens av at kystkommunene i Hordaland er i umiddelbar nærhet til havet og har lange tradisjoner som fiskerikommuner. Bergen er fremdeles den største kommunen i forhold til antall ansatte og antall foretak, men andelen av aktivitet i Bergensregionen totalt er mye lavere enn for de andre klyngene. Spesielt er det Austevoll kommune, blant annet gjennom Austevoll Seafood og tilknyttede foretak, som puster Bergen i nakken. Ellers viser oversikten over antall ansatte og foretak at Sotra-kommunene har en vesentlig marin næring. Den marine klyngen er også den satsingsnæringen hvor Gulen kommune har størst andel av Bergensregionen. Gulen er blant annet på fjerdeplass når det gjelder ansatte og omsetning. Mye av dette er knyttet til foretaket Firda Sjøfarmer.

Foretak fra Bergen kommune har en stor andel av den totale omsetningen, over tre ganger så mye som Austevoll som er nest størst. Det interessante er at til tross for den store forskjellen i omsetning, så har foretakene i Bergen og Austevoll tilnærmet lik aggregert verdiskaping, med førstnevnte et lite hestehode foran. Det viser at selv om foretakene fra Bergen har stor økonomisk aktivitet, så gir det ikke bedre driftsresultat enn for foretakene i Austevoll. Faktisk har sistnevnte sterkere drifts- og årsresultat en næringen har i Bergen. Fra Bergen og Austevoll er det et forholdsvis stort sprang ned til Sund og Fusa for hhv. omsetning og verdiskaping.

I elleve av kommunene har den marine klyngen en omsetning på over 100 millioner kroner, mens tilsvarende for verdiskaping er seks kommuner. Sammenlignet med 2008 har næringen sett en resultatsforbedring, hvor blant annet foretakene i Bergen kommune har snudd et aggregert negativt årsresultat på nesten 130 millioner i 2008 til et overskudd på over en milliard kroner i 2009.

Tabell 27: Rangering av kommuner innenfor den marine næringsklyngen

Antall ansatte	
Bergen	1 272
Austevoll	892
Sund	165
Gulen	148
Radøy	137
Omsetning	
Bergen	13 941 957
Austevoll	4 099 619
Sund	1 362 971
Gulen	879 199
Fusa	871 400
Verdiskaping	
Bergen	1 346 167
Austevoll	1 131 868
Fusa	232 228
Fjell	184 406
Gulen	182 878
Driftsresultat	
Bergen	639 156
Austevoll	443 120
Fusa	169 868
Gulen	125 398
Fjell	67 701
Årsresultat	
Bergen	1 186 208
Austevoll	484 670
Gulen	154 827
Fusa	139 706
Fjell	26 096
Antall foretak	
Bergen	261
Austevoll	150
Fjell	62
Sund	57
Os	44

Media og kulturbasert næringsliv

Bergensregionen har et spennende og voksende kulturbasert næringsliv, landets største utenfor Osloregionen. Miljøet representerer et fremtidsrettet næringsliv med stort vekstpotensial. Spesielt gjelder dette aktiviteter i skjæringspunktet mellom media og informasjonsteknologi, en nisje som også har stor overføringsverdi til andre næringsklynger. På dette området har Bergensregionen verdensledende selskap, blant annet Vizrt, og en spennende mulighet for videre vekst gjennom opprettelsen av Innovasjon Norges Arena-prosjekt MediArena.

Næringsklyngen har en spesiell selskapsstruktur. Den kombinerer et fåtall store og tunge aktører med en betydelig markedsposisjon med et stort antall små aktører som ofte er avhengig av oppdrag fra lokomotivene i næringen for å overleve. En stor majoritet av disse småaktørene er organisert som enkeltpersonforetak. Enkeltpersonforetak har ingen rapporteringsplikt av økonomiske data og har normalt heller ingen formelt ansatte i foretakene. I utgangspunktet er det logisk å regne en ansatt per enkeltmannsforetak, altså et 1:1 forhold. Tidligere kartlegginger viser imidlertid at svært mange enkeltpersonforetak har liten eller ingen aktivitet, og i mange tilfeller er en sideaktivitet for innehaveren (ideas2evidence, 2007, 2009). Mange av dem som har enkeltpersonforetak er også ansatt i større foretak innenfor samme næringsklynge. Et 1:1 forhold vil derfor lede til et for høyt antall ansatte.

Ettersom disse selskapene ikke har rapporteringsplikt, har vi heller ingen økonomiske opplysninger om dem. Det er vanskelig å si hvor stor effekt dette har på tallene for næringsklyngen sett under ett, men det er rimelig å anta at våre økonomiske nøkkeltall for kulturbasert næringsliv er noe for lave.

Tabell 28: Media og kulturbasert næringsliv i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	4 598
Omsetning	8 044 408
Verdiskaping	2 772 125
Driftsresultat	224 626
Årsresultat	1 990 114
Foretak	573 (+5852 ENK o.l.)

Tabell 29: Media og kulturbasert næringsliv i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	5 009
Omsetning	8 408 890
Verdiskaping	2 924 291
Driftsresultat	240 558
Årsresultat	2 002 341
Foretak	646 (+6380 ENK o.l.)

Tabell 30: Media og kulturbasert næringsliv i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	62 770
Omsetning	105 433 640
Verdiskaping	34 289 157
Driftsresultat	3 089 078
Årsresultat	7 416 001
Foretak	7 933 (+73080 ENK o.l.)

Tabell 31: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	7,3 %	8,0 %
Omsetning	7,6 %	8,0 %
Verdiskaping	8,1 %	8,5 %
Foretak	7,2 %	8,1 %

Tabell 28, som er basert på sammenligningstallene, viser at det innenfor klyngen er ansatt 4 598 personer fordelt på 573 foretak med regnskapsplikt. Omsetningen er på ca 8 milliarder kroner og verdiskapingen på knapt 2.8 milliarder kroner. Bergensregionen utgjør mellom syv og åtte prosent av den nasjonale andelen i forhold til både ansatte, foretak, omsetning og verdiskaping.

Tabell 32, som er basert på de tilsvarende presisjonstallene, viser at de manuelle justeringene har ført til en økning i antall ansatte på 664 personer. Omsetningen er ca 8 milliarder kroner, mens verdiskapingen er knapt 3 milliarder kroner. Presisjonstallene inkluderer blant annet estimering av NRKs aktivitet i Hordaland, samt flere nasjonale aviser og radiostasjoner med egne avdelinger i Bergensregionen. Samtidig er en betydelig del av TV2s virksomhet overført til Oslo. TV2 er den klart største mediebedriften i regionen, men har omtrent halvparten av sine ansatte utenfor Bergensregionen. I tillegg til sin egen virksomhet, fungerer TV2 som oppdragsgiver og innovasjonspartner for mindre foretak, spesielt i skjæringspunktet mellom media og informasjonsteknologi (ideas2evidence, 2009).

Samlet sett har næringsklyngen et driftsresultat på ca 246 millioner kroner og et årsresultat på ca 2 milliarder kroner.

Media og kulturbasert næringsliv er den næringsklyngen av de fem satsingsnæringene som har flest nyetableringer i perioden 2005-2009. Med over 500 nyetableringer hvert år, utgjør det mellom 8 og 9 prosent av de nasjonale nyetableringene. Det foreligger ikke informasjon om hvilken selskapsform disse nyetableringene har, men i tråd med strukturen i bransjen er det naturlig å tro at det overveiende flertallet av er enkeltpersonforetak.

Tabell 32: Media og kulturbasert næringsliv i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	5 262
Omsetning	8 070 879
Verdiskaping	2 788 998
Driftsresultat	246 964
Årsresultat	2 061 594
Foretak	639 (+5 865 ENK o.l.)

Tabell 33: Media og kulturbasert næringsliv i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	5 698
Omsetning	8 435 361
Verdiskaping	2 941 073
Driftsresultat	262 806
Årsresultat	2 073 732
Foretak	714 (+6394 ENK o.l.)

Tabell 34: Antall nyetableringer i Media og kulturbasert næringsliv 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	592	627	6 324
2006	524	576	6 462
2007	500	539	6 213
2008	546	591	6 311
2009	515	574	6 533

Tabell 35: Antall nyetableringer i Media og kulturbasert næringsliv i prosent av Norge 2005-2009

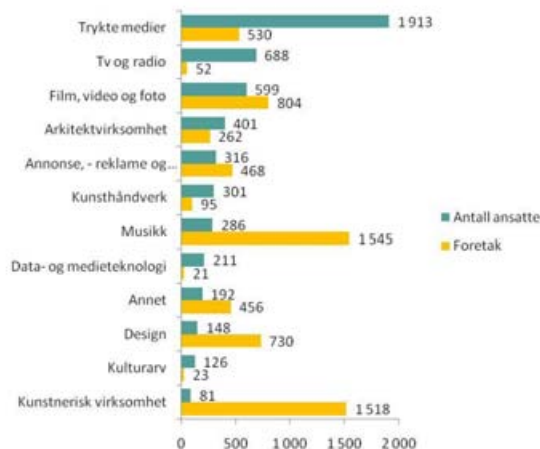
År	Bergensregionen	Hordaland
2005	9.4 %	10.0 %
2006	8.1 %	8.9 %
2007	8.1 %	8.7 %
2008	8.7 %	9.4 %
2009	7.9 %	8.8 %

De største undergruppene regnet i antall foretak er musikk og kunstnerisk virksomhet. Dette er også næringer med svært mange enkeltpersonforetak. Når det gjelder antall ansatte, er det gruppen trykte medier som er størst. I tillegg til regionsavisen Bergens Tidende, omfatter Bergensregionen også Bergensavisen, DagenMagazinet, samt en rekke lokalaviser i omlandskommunene til Bergen. Undergruppen inkluderer også forlagsvirksomhet og salg av trykte medier. TV og radio har nest flest ansatte, med TV2 og NRK som de naturlige tyngdepunktene. Bergensregionen har også en aktiv filmnæring som er den største utenfor hovedstadsområdet

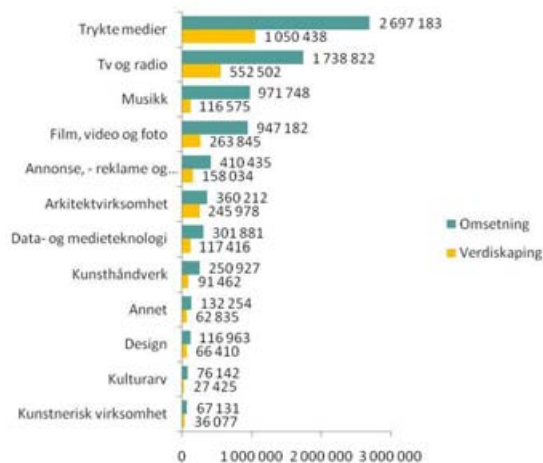
De økonomiske tallene bekrefter den viktige rollen de tre nevnte undergruppene har for klyngen som helhet. Trykte medier har en omsetning på knapt 2.7 milliarder og en verdiskaping på drøye 1 milliard kroner. TV og radio har en omsetning på 1.7 milliarder kroner og en verdiskaping på over en halv milliard kroner. Musikk er den tredje største undergruppen med en omsetning på 971 millioner kroner.

Drifts- og årsresultatene viser at næringsklyngen, med unntak av trykte medier, ikke generer de store overskuddene. Tallene viser likevel en betydelig framgang fra 2008 da flere av undergruppene endte med negative resultat.

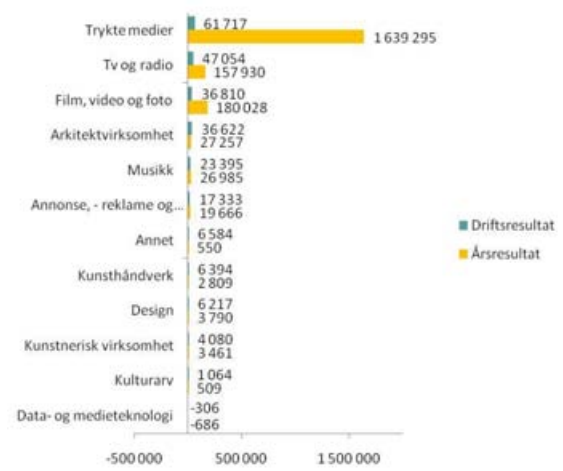
Figur 10: Antall ansatte og foretak i Bergensregionen fordelt på undergrupper

Figur 11: Omsetning og verdiskaping i Bergensregionen fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 12: Driftsresultat og årsresultat i Bergensregionen fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Media og kulturbasert næringsliv er den mest sentraliserte næringsklyngen med et svært dominerende senter i Bergen kommune. For antall ansatte er andelen lokalisert i Bergen på 83 prosent. Med tanke på næringens struktur, hvor mindre aktører i stor grad er avhengig av å bli engasjert av næringens tunge lokomotiv, er det naturlig å forvente at de vil etablere seg i geografisk nærhet til disse. Sentraliseringen av næringen i Bergen kommune er en bekreftelse på en slik forventning.

Bergen kommune har en omsetning på 7.5 milliarder og en verdiskaping på 2.5 milliarder innenfor klyngen. Den påfølgende rekkefølgen er nærmest identisk for begge de to økonomiske variablene. Stord er nest størst med en omsetning like under 150 millioner og en verdiskaping på ca 61 millioner kroner. Deretter følger Fjell som en av en omsetning på 92 millioner kroner, samt tredje størst verdiskaping på 36 millioner kroner. Klyngene i Lindås og Os kommune er de to siste som får plass i topp 5.

Klyngen i Bergen kommune er også den eneste med et spesielt høyt driftsresultat. Totalt hadde næringen i 2009 et positivt driftsresultat på over 225 millioner kroner. Det er kun syv kommuner som har et driftsresultat som er over 2 million kroner i pluss. Selv om aktiviteten er begrenset i kommunene rundt Bergen, har klyngen i de fleste kommunene et positivt driftsresultat.

Media og kulturbasert næringsliv er svært sammensatt og består av mange ulike undergrupper med ulike nivå av kontakt mellom seg. På den ene siden står tradisjonell mediavirksomhet innenfor trykte medier, tv og radio, mens på den andre siden finnes rene kunstaktiviteter innenfor design og kunstnerisk virksomhet. Mellom disse ytterpunktene finnes undergrupper som har en fot i begge leirer.

Tabell 36: Rangering av kommuner innenfor Media og kulturbasert næringsliv

Antall ansatte	
Bergen	4 698
Stord	126
Os	107
Fjell	105
Lindås	85
Omsetning	
Bergen	7 551 782
Stord	145 329
Fjell	92 850
Os	81 382
Lindås	75 270
Verdiskaping	
Bergen	2 570 797
Stord	61 013
Os	39 103
Fjell	36 110
Lindås	28 322
Driftsresultat	
Bergen	225 756
Askøy	5 508
Stord	4 414
Samnanger	4 046
Lindås	3 348
Årsresultat	
Bergen	2 036 438
Askøy	14 011
Samnanger	3 409
Stord	2 479
Lindås	2 367
Antall foretak	
Bergen	5 221
Askøy	253
Fjell	191
Os	181
Stord	167

Opplevelse, kultur og reiseliv

Næringsklyngen for opplevelse, kultur og reiseliv er en sammensatt klynge. Den består både av tradisjonelle reiselivsbransjer som turistoperatører, overnattingssteder og transport, men også kulturopplevelser i form av mat, konserter og scenekunst. Bergensregionen er både inngangsporten til fjordnorge og den fantastiske vestlandsnaturen, men Bergen er også en pulserende by rik på kultur og opplevelser.

Arbeidet med nøkkeltallene for denne klyngen byr på metodiske utfordringer ettersom mange store reiselivsaktører i Bergensregionen inngår i kjeder som har hovedkontor i hovedstaden.

Klyngen er begrenset til opplevelse, kultur og reiseliv og gir ikke en beskrivelse av det totale turistbaserte konsumet i Bergensregionen. Vi har basert oss på retningslinjene fra Statistisk Sentralbyrås identifikasjon av reiselivsnæringer/produkter: *Reiselivsnæringen identifiseres ut fra sin avhengighet av og/eller betydning for turisme*. Selv om dagligvarehandelen er nødvendig for at turister skal kunne kjøpe mat, er ikke bransjen isolert sett avhengig av turismen for å oppnå gode resultater. SSBs definerer en turist som en person som reiser til eller oppholder seg på et sted som ligger utenfor det området som personen normalt ferdes i. Reisen skal ikke være av rutinemessig karakter og oppholdet må ikke vare mer enn ett år (SSB, 2002). Definisjonen er gjerne litt bredere enn den daglige oppfatning av turistbegrepet og inkluderer derfor enkelte foretak som nødvendigvis ikke kobles umiddelbart mot reiselivsnæringen.

Ut fra sammenligningstallene er 13 716 personer ansatt i klyngen, fordelt på 2 994 foretak. Klyngen omsetter for ca 11.4 milliarder kroner og har en verdiskaping på drøyt 4 milliarder kroner. Det aggregerte driftsresultatet er på 432 millioner

Tabell 37: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	13 716
Omsetning	11 405 614
Verdiskaping	4 049 036
Driftsresultat	432 112
Årsresultat	492 612
Foretak	2 994

Tabell 38: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	15 342
Omsetning	12 302 081
Verdiskaping	4 399 808
Driftsresultat	460 301
Årsresultat	424 221
Foretak	3 977

Tabell 39: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	191 575
Omsetning	182 513 994
Verdiskaping	59 240 576
Driftsresultat	4 850 375
Årsresultat	4 088 822
Foretak	46 238

Tabell 40: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	7,2 %	8,0 %
Omsetning	6,2 %	6,7 %
Verdiskaping	6,8 %	7,4 %
Foretak	6,5 %	8,6 %

kroner og årsresultatet på 492 millioner kroner. Basert på sammenligningstallene utgjør klyngen en relativt lav andel av den totale næringen i Norge. Som påpekt tidligere er det mange store foretak som er registrert i Oslo, spesielt gjelder dette for transport, hotell og turistoperatører. Der er derfor ikke overraskende at Bergensregionens andel av den nasjonale aktiviteten er lav når vi kun ser på sammenligningstallene.

Tabell 41 viser at etter manuelle justeringer og løsning av hovedkontorproblematikk, så synker faktisk antall ansatte med 696 personer. Dette skyldes primært ekskluderingen av irrelevante selskap som COOP Hordaland, som blant andre NACE-koder står oppført under cafédrift. Nedgangen skyldes også nødvendige justeringer i forhold til Tide Sjø og Buss.

Omsetningen stiger med drøyt 1.4 milliarder kroner, en økning på knapt 13 prosent. Tilsvarende øker verdiskapingen med 17.5 prosent, fra 4 til 4.8 milliarder kroner. Aktivitetene i Bergensregionen utgjør en betydelig del av den totale næringen i Hordaland. Mye av turismen i Hardanger og innover i fjordene skjer fra cruiseskip som gjerne er av utenlandsk opprinnelse. Denne økonomiske aktiviteten registreres verken i Bergensregionen eller i resten av Hordaland. Det er også grunn til å tro at foretakene i de resterende kommunene i Hordaland først og fremst er mindre foretak rettet mot reiseliv, og ikke økonomisk tunge opplevelsesinstitusjoner innen kultur, som er mer vanlig i Bergen.

Antall nyetableringer lå i perioden 2005 til 2008 på ca 200 i året. Dette utgjorde en nasjonal andel på ca 7 prosent. Det store fallet mellom 2008 og 2009 skyldes en omlegging i NACE-kodene som er utgangspunktet for nyetableringsdata fra SSB.

Tabell 41: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	13 020
Omsetning	12 849 562
Verdiskaping	4 756 433
Driftsresultat	302 891
Årsresultat	551 977
Foretak	3 006

Tabell 42: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	14 648
Omsetning	13 786 427
Verdiskaping	5 126 092
Driftsresultat	329 522
Årsresultat	481 898
Foretak	3 961

Tabell 43: Antall nyetableringer i reiselivs- og opplevelsesklyngen 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	192	241	2 785
2006	213	254	2 935
2007	215	263	2 855
2008	215	254	3 077
2009	115	150	1 726

Tabell 44: Antall nyetableringer i reiselivs- og opplevelsesklyngen i prosent av Norge 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland
2005	6.9 %	8.7 %
2006	7.3 %	8.7 %
2007	7.5 %	9.2 %
2008	7.0 %	8.3 %
2009	6.7 %	8.7 %

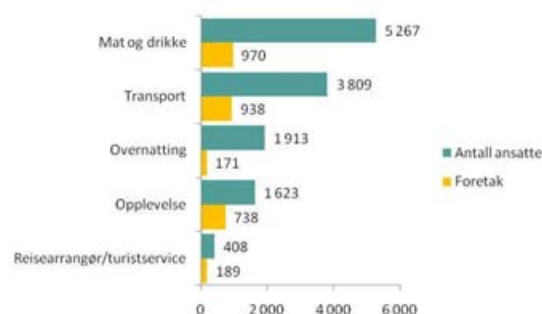
Vi har delt klyngen inn i fem undergrupper: mat og drikke, transport, overnatting, opplevelse og reisearrangør/tjenester. Opplevelse inneholder de tunge kultur- og opplevelsesinstitusjonene som Den Nationale Scene, Bergen Kino, Bergen Live og en rekke museum. Innenfor transport har vi etter beste evne forsøkt å inkludere kun den transportvirksomheten som er turistrelatert. Tide Buss som helhet er derfor ekskludert, mens underforetaket Tide Buss avd. turbil Bergen er inkludert. Det er utelukkende persontransport som inngår i undergruppen.

Mat og drikke er den største undergruppen basert på antall ansatte og antall foretak, fulgt av transport og overnatting.

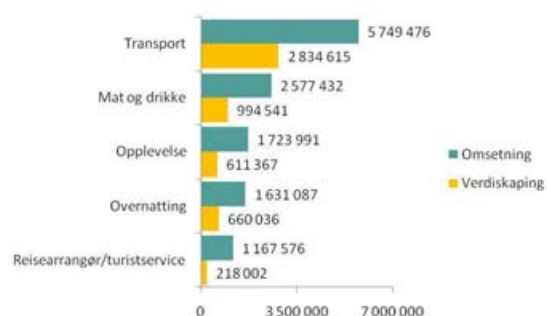
Transport har en omsetning på ca 5.7 milliarder kroner og er den klart største undergruppen målt på denne måten. Mat og drikke har en omsetning på knapt 2.6 milliarder, mens opplevelse har ca. 1.7 milliarder.

Som figur 15 viser, er det store forskjeller i rekkefølgen for undergruppene når det gjelder drifts- og årsresultat. Mat og drikke har det beste driftsresultatet med et aggregert overskudd på 127 millioner kroner. Transport har et vesentlig høyere årsresultat enn driftsresultat, noe som tyder på store finansielle inntekter. Det negative aggregerte årsresultat for denne gruppen, skyldes i hovedsak et svært dårlig år for enkelte avdelinger innen SAS. Foretakene innen opplevelse har snudd et underskudd i 2008 til et positivt drifts- og årsresultat på hhv 21 og 20 millioner kroner.

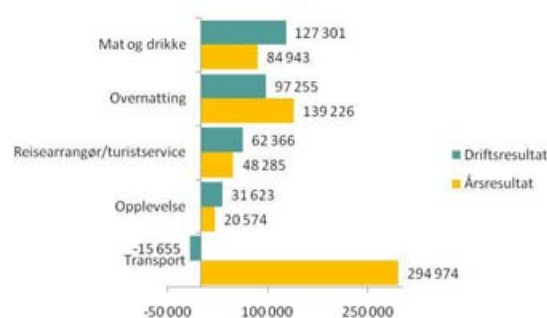
Figur 13: Antall ansatte og foretak fordelt på undergrupper

Figur 14: Omsetning og verdiskaping fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 15: Driftsresultat og årsresultat fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Bergen er den klart største kommunen innenfor reiseliv- og opplevelsesklyngen. 82 prosent av alle ansatte innenfor klyngen arbeider i foretak lokalisert i Bergen. Klyngen er dermed den nest mest sentraliserte av satsingsnæringene i Bergensregionen. Som vist i påfølgende figurer er de to største undergruppene, målt i antall ansatte og foretak, transport og mat og drikke. De aller fleste foretakene innenfor transport er lokalisert i byene og har sin operative virksomhet fra Bergen og ut i distriktene. I tillegg er fjordkommunene i Hardanger, som antagelig har en viss turistaktivitet, ikke med i Bergensregionen, noe som øker Bergens dominerende rolle.

Bergen har naturlig nok også en svært dominerende rolle når vi ser på økonomiske nøkkeltall for aggregert omsetning og verdiskaping. Klyngen i Bergen kommune har en omsetning på knapt 12 milliarder kroner og en verdiskaping på drøyt 4 millioner kroner. Det er de samme kommunene som følger på plassene bak, Os, Stord, Fjell og Lindås. Det er først og fremst ulike hotell som, Solstrand Hotell, Westland Hotell, Bjørnefjorden Gjestetun og Grand Hotell Stord, som er de ledende foretakene innenfor klyngen i disse omlandskommunene. De fem største kommunene står for 97 prosent av både verdiskapingen og omsetning.

Bergen er som ventet eneste kommune hvor klyngen har et drifts- og årsresultat på over 100 millioner kroner. I kun halvparten av kommunene har klyngen aggregert sett et driftsresultat på over 1 million kroner i pluss. I en rekke av kommunene er det negative drifts- og årsresultat. Deriblant Osterøy kommune som rangeres høyt i forhold til omsetning og verdiskaping, men som likevel har et aggregert negativt driftsresultat på knapt 1.5 millioner kroner.

Tabell 45: Rangering av kommuner innenfor næringsklyngen for reiseliv og opplevelse

Antall ansatte	
Bergen	11 258
Os	409
Stord	328
Fjell	256
Lindås	139
Omsetning	
Bergen	11 950 846
Os	231 372
Stord	170 500
Fjell	101 410
Lindås	75 182
Verdiskaping	
Bergen	4 428 278
Os	78 989
Stord	68 707
Fjell	37 244
Lindås	29 327
Driftsresultat	
Bergen	271 161
Os	10 726
Stord	9 164
Austrheim	7 308
Fjell	5 165
Årsresultat	
Bergen	457 244
Gulen	69 766
Stord	10 506
Fjell	9 441
Os	6 897
Antall foretak	
Bergen	2 041
Fjell	150
Stord	116
Os	109
Askøy	109

Rangering av satsingsnæringene

De fem satsingsnæringene i Bergensregionen tilhører vidt forskjellige segmenter av næringslivet. Avstanden fra olje- og gassvirksomhet til scenekunst er lang, og det er urimelig å tro at f.eks kultur og media noen gang vil kunne ha like stor verdiskaping som energiklyngen. Likevel kan en rangering av de ulike næringsklyngene gi nyttig informasjon.

Merk at i noen tilfeller er det samme foretaket inkludert i flere klynger. Dette gjelder spesielt for utstyrs- og tjenesteleverandører i energiklyngen og den maritime klyngen, da disse ofte leverer produkt og tjenester som kan benyttes innenfor begge næringer. Det er dermed ikke mulig å addere tallene i tabell 46 og 47 uten at enkelte foretak regnes med to ganger.

Basert på sammenligningstallene, er energiklyngen den største arbeidsgiveren i Bergensregionen. Totalt er over 17 000 personer ansatt i klyngen. Når det gjelder antall foretak, er det derimot media og kulturbasert næringsliv som kommer ut på topp, med flere foretak alene enn de resterende fire klyngene til sammen. Hovedårsaken til det er, som nevnt tidligere, at klyngen inkluderer svært mange enkeltmannsforetak.

Basert på rene NACE-koder er det den maritime næringsklyngen som har størst omsetning, med 56.5 milliarder kroner. Verdiskapingen er derimot størst innenfor energiklyngen. Den maritime klyngen ligger rett bak, og har nesten 6 milliarder mer i omsetning enn reiseliv og opplevelse og kultur og media til sammen.

Tabell 46: Rangering av satsingsnæringene i Bergensregionen - Sammenligningstall

Antall ansatte	
Energi	17 259
Opplevelse, kultur og reiseliv	13 716
Maritim	13 648
Marin	4 842
Media og kulturbasert næringsliv	4 598
Omsetning	
Maritim	56 574 351
Energi	55 746 624
Marin	30 101 215
Opplevelse, kultur og reiseliv	11 405 614
Media og kulturbasert næringsliv	8 044 408
Verdiskaping	
Energi	13 610 867
Maritim	12 626 158
Marin	5 981 238
Opplevelse, kultur og reiseliv	4 049 036
Media og kulturbasert næringsliv	2 772 125
Driftsresultat	
Marin	3 080 252
Maritim	2 738 857
Energi	633 368
Opplevelse, kultur og reiseliv	432 112
Media og kulturbasert næringsliv	224 626
Årsresultat	
Maritim	10 303 559
Energi	4 163 500
Marin	3 104 095
Media og kulturbasert næringsliv	2 061 594
Opplevelse, kultur og reiseliv	492 612
Antall foretak	
Media og kulturbasert næringsliv	6 425
Opplevelse, kultur og reiseliv	2 994
Maritim	1 138
Energi	1 085
Marin	791

Den marine klyngen har høyest driftsresultat, tett fulgt av den maritime klyngen. Når det gjelder årsresultat er rekkefølgen motsatt. Den maritime klyngen har over tre ganger så høyt årsresultat som den marine klyngen.

Tabell 47 viser rangeringen av næringene basert på presisjonstallene. Den største forskjellen mellom tallsettene er at energiklyngen har økt svært mye i økonomisk størrelse. Etter estimering av aktivitet i Bergensregionen fra foretak med juridisk adresse andre steder, er omsetningen på 155 milliarder og verdiskapingen på 32.6 milliarder kroner. I forhold til omsetning er energiklyngen større enn de fire andre næringsklyngene til sammen.

Den marine klyngen reduseres fordi en rekke av de største foretakene i Bergensregionen har en vesentlig aktivitet utenfor regionen.

Verdiskaping er definert som summen av driftsresultat og lønnskostnader. Næringsklynger med mange ansatte og store lønnskostnader vil derfor ha en høy verdiskaping, selv om driftsresultatet nødvendigvis ikke er veldig sterkt.

Tabell 47: Rangering av satsingsnæringene i Bergensregionen - Presisjonstall

Antall ansatte	
Energi	27 433
Maritim	18 608
Opplevelse, kultur og reiseliv	13 020
Media og kulturbasert næringsliv	5 262
Marin	3 258
Omsetning	
Energi	155 448 040
Maritim	77 226 525
Marin	23 342 117
Opplevelse, kultur og reiseliv	12 849 562
Media og kulturbasert næringsliv	8 070 879
Verdiskaping	
Energi	32 578 776
Maritim	18 148 515
Opplevelse, kultur og reiseliv	4 756 433
Marin	3 595 955
Media og kulturbasert næringsliv	2 788 997
Driftsresultat	
Energi	8 374 935
Maritim	3 764 236
Marin	1 631 466
Opplevelse, kultur og reiseliv	302 891
Media og kulturbasert næringsliv	246 964
Årsresultat	
Maritim	10 990 079
Energi	10 922 251
Marin	2 098 808
Media og kulturbasert næringsliv	2 061 593
Opplevelse, kultur og reiseliv	551 977
Antall foretak	
Media og kulturbasert næringsliv	6 504
Opplevelse, kultur og reiseliv	3 006
Energi	1 314
Maritim	1 290
Marin	860

Figur 16 viser sammensetningen av verdiskapingen for de fem satsingsnæringene. Den marine klyngen er i en særklasse med over 45 prosent av verdiskapingen generert gjennom positive driftsresultat. Energi og maritim har hhv. 25.7 og 20.7 prosent av verdiskapingen fra positive driftsresultat. Innenfor de to siste klyngene stammer derimot nesten all verdiskapingen fra lønnsmidler til de ansatte. Figuren viser med andre ord at det er store forskjeller i kapitalintensitet mellom de fem næringsklyngene.

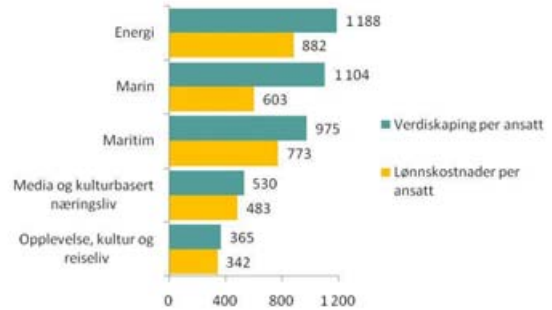
Figur 17 viser verdiskaping og lønnskostnader per ansatt innenfor de ulike næringene i Bergensregionen. Verdiskapingen per ansatt er høyest innenfor energiklyngen, etterfulgt av den marine og den maritime klyngen

Lønnskostnader per ansatt representerer et minimumsmål for produktivitet i næringen. Dersom lønnskostnadene per ansatt er høyere enn verdiskaping per ansatt, taper foretaket penger og svekkes gradvis. Av figur 17 ser vi at alle næringsklyngene i Bergensregionen har en høyere verdiskaping per ansatt enn lønnskostnader. Vi minner om at snittet er regnet ut fra regnskapspliktige foretak ikke inkludert enkeltpersonforetak, hvor lønnsuttakene trolig er lavere.

Figur 16: Sammensetning av verdiskapingsmålet for klyngene i Bergensregionen - Presisjonstall

Figur 17: Verdiskaping og lønnskostnader per ansatt for klyngene i Bergensregionen - Presisjonstall

Eksporthylket Hordaland

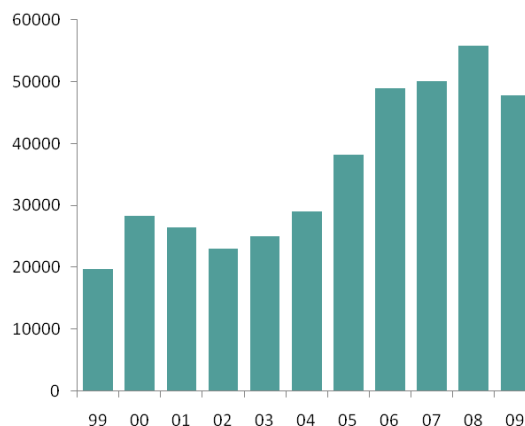
Statistisk Sentralbyrå har siden 1997 publisert tall for tradisjonell vareeksport etter produksjonsfylke. Tradisjonelle varer omfatter alle varer utenom skip, oljeplattformer, råolje og naturgass. Hordaland har i forrige tiårsperiode opplevd en markant økning i eksportverdi. I 1999 ble det eksportert tradisjonelle varer til en verdi av 19.6 milliarder kroner, mens tilsvarende tall for 2009 var på 47.7 milliarder kroner. Under toppåret i 2008 oppnådde Hordaland en eksportverdi på hele 55.8 milliarder kroner. For hele tiårsperioden gir det en økning på 143 prosent. Økningen i perioden 1999-2008, før finanskrisen, er på 184 prosent.

Eksporthylket har vært spesielt tungt rammet av finanskrisen og det siste årets nedgang i eksportverdi er ingen overraskelse. Fra toppåret i 2008 har eksportverdien falt med ca åtte milliarder kroner, en nedgang på ca 15 prosent. Dette tilsvarer gjennomsnittlig nedgang for landet som helhet. Som vist i figur 19 har de aller fleste fylker opplevd en vesentlig reduksjon i eksport av tradisjonelle varer i løpet av finanskrisen.

Hordalands andel av landets samlede eksport av tradisjonelle varer har steget fra 10.7 prosent i 1999 til 15.7 prosent i 2009. Siden 2005 har andelen lagt stabilt på rundt 15 prosent. I de nasjonale tallene inngår også eksport av varer med flere produksjonsfylker, varer med ukjent produksjonsfylke og norsk eksport av varer produsert i utlandet. Dersom man ekskluderer disse kategoriene, og kun ser på verdi av varer som faktisk er fordelt på fylker, er Hordalands andel 17.6 prosent.

Hordaland har siden år 2000 vært det største eksportfylket i Norge. Det er i hovedsak kystfylkene som rangerer høyest på den nasjonale fordelingen. I 2008 var forskjellen mellom Hordaland og Rogaland, som nest største eksportfylke, på over 18

Figur 18: Utvikling i eksportverdi av tradisjonelle varer fra Hordaland 1999-2009, tall i millioner

Figur 19: Prosentvis endring i eksportverdi av tradisjonelle varer fra 2008 til 2009

milliarder kroner, eller 49 prosent. I 2009 er forskjellen på over 20 milliarder kroner eller 79 prosent.

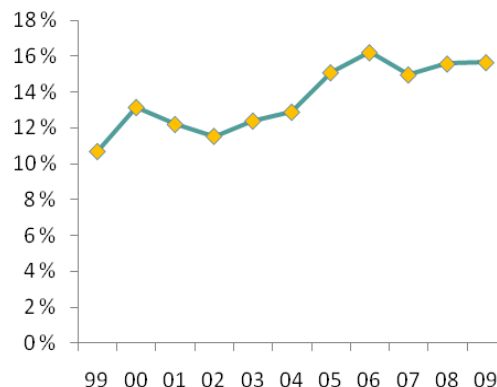
Hva eksporteres fra Hordaland?

Varegruppene som inngår i tradisjonelle varer, er klassifisert etter Standard International Trade Classification (SITC). Klassifiseringsverket består av både grove hovedgrupper (1-siffernivå) og mer detaljerte undergrupper (2-siffernivå). Antallet foretak innenfor undergruppene er avgjørende for hvordan SSB leverer ut eksportdata. Dersom det er et fåtall foretak i en undergruppe (2-siffernivå), er det den grovere hovedgruppen (1-siffernivå) som blir rapportert pga anonymitetshensyn. En grundigere beskrivelse av SITC er inkludert i rapportens metodedel.

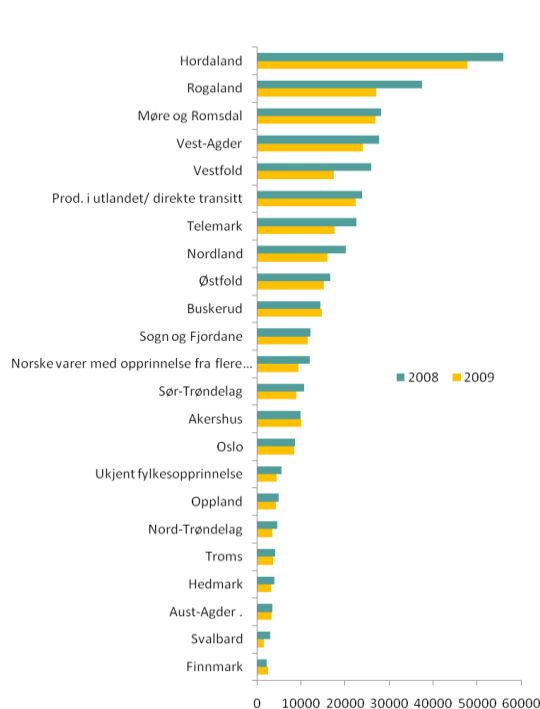
Hordaland hadde i 2008 en betydelig eksport innenfor en rekke ulike næringer, men med et helt klart tyngdepunkt innenfor eksport av brenselstoffer. Det eksporteres brenselstoffer til en verdi av 29.5 milliarder kroner fra Hordaland. Varegruppen utgjør 53 prosent av den samlede eksportverdien, i all hovedsak gjennom eksport av raffinerte olje- og gassprodukter fra Statoils oljeraffineri på Mongstad og prosessanlegg for gass på Kollsnes. Hordaland var i 2008 det klart største eksportfylket av brenselstoffer og står for 40 prosent av den nasjonale eksportverdien fra denne varegruppen. Det er viktig å presisere at dette ikke inkluderer råolje- og gass, bare raffinerte produkter av disse råvarene.

Eksport av maskinutstyr og råvarer til industrien generer også store eksportverdier. Den nest største varegruppen med en verdi på ca 5.8 milliarder kroner er eksport av andre industrimaskiner og utstyr. Denne gruppen omfatter blant annet eksport av pumper fra Framo-konsernet. Videre kommer eksport av metaller, unntatt jern og stål med en verdi på ca 5.2 milliarder kroner, blant annet fra eksport av aluminium fra Sør-Norge Aluminium på

Figur 20: Hordalands andel av nasjonal eksportverdi 1999-2009

Figur 21: Rangering av fylkene etter eksportverdi 2008 og 2009, i millioner kroner

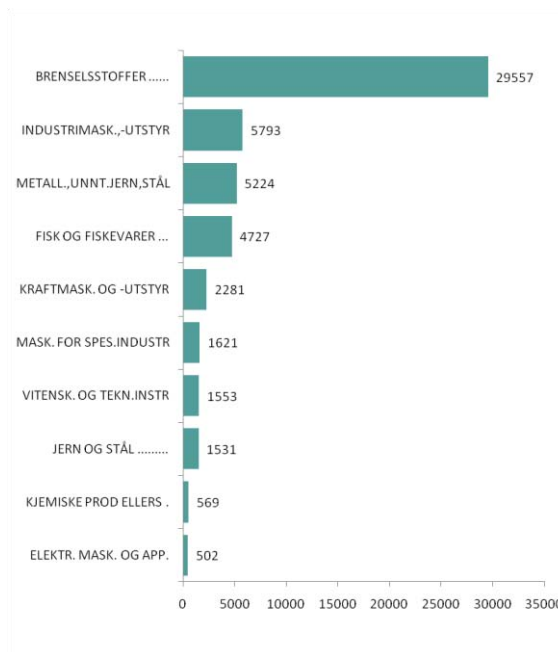
Husnes.

Fisken har alltid vært en viktig eksportvare for Hordaland og utgjør fremdeles en betydelig andel av den totale eksporten fra fylket. I 2008 ble det eksportert fisk og fiskevarer til en verdi av 4.7 milliarder kroner, 8.5 prosent av den totale eksporten fra Hordaland. Hordaland var i 2008 det tredje største eksportfylket av fisk og fiskevarer, bak Møre og Romsdal og Nordland. Hordalands andel av den totale eksporten fra varegruppen utgjorde ca 12.5 prosent.

Den videre rekkefølgen av eksportgrupper fra Hordaland er kraftmaskiner- og utstyr (2.2 milliarder kroner), maskiner for spesielle industrier (1.6 milliarder kroner), vitenskapelige og tekniske instrument (1.55 milliarder kroner), jern og stål (1.53 milliarder kroner), kjemiske produkt ellers (570 millioner kroner) og elektriske maskiner og apparater (500 millioner kroner).

Av de ti største varegruppene er brenselstoffer og kjemiske produkt ellers tall for hovedgrupper på 1-siffernivå, mens de resterende åtte varegruppene har tall for mer detaljerte undergrupper på 2-siffernivå. De ti største gruppene utgjør ca 95 prosent av den totale eksporten av tradisjonelle varer fra Hordaland i 2008. For mer detaljert informasjon om hvilke varer som inngår i de ulike gruppene, se kildeliste og metodekapittel.

Figur 22: Topp 10 varegrupper i eksportverdi fra Hordaland i 2008, alle tall i millioner

2008 og 2009 – en sammenligning

Det er enkelte forskjeller mellom tallene for 2008 og 2009, men forskjellene er ikke systematiske nok til å snakke om en generell tendens for næringsklyngene og de ulike undergruppene sett under ett. Grunnet det korte tidsperspektivet bør man også være forsiktig med å trekke bastante slutninger på grunnlag av materialet. Dette er spesielt viktig med tanke på at perioden tallene ble innhentet i har vært preget av utfordringer skapt av den internasjonale finanskrisen, som synes å ha rammet forskjellige bransjer ulikt og på ulike tidspunkt.

Variasjonene kan stort sett forklares ved tre forhold, hvor av den ene er reelle fluktuasjoner, som må regnes som mest interessant i et komparativt perspektiv.

En annen viktig, men ikke fullt så substansielt interessant faktor, er forskjeller som skyldes forhold ved bedriftenes selvklassifisering gjennom NACE-kodene, eller omstruktureringer i bedriften. Det er flere eksempler på bedrifter som i perioden mellom 2008 og 2009 har forandret NACE-tilhørighet, og i enkelte tilfeller derfor har blitt klassifisert i en annen klynge, flere klynger enn tidligere eller andre undergrupper innenfor den tilhørende klyngen. Dette har i enkelte tilfeller hatt konsekvenser for størrelsen på de enkelte gruppene i negativ eller positiv retning.

En tredje årsak til forandringer skyldes tilfeller hvor ideas2evidence etter samråd med BRB har gjennomført endringer i hvordan selskaper skal klassifiseres, og hvilke type foretak som skal inkluderes i undergruppene. Dette gjelder spesielt for næringsgruppene media og kulturbasert næringsliv og reiseliv og opplevelse. Disse omdisponeringene er kommentert i større detalj nedenfor.

Denne sammenligningen fokuserer på variasjoner som skyldes reelle endringer, men andre årsaker

nevnes der det er relevant.

Tallene viser at energisektoren har hatt et betraktelig svakere år i 2009 enn hva tilfellet var for 2008. For Bergensregionen viser dette seg blant annet i et fall i aggregert omsetning på over 65 milliarder kroner, og et fall i total verdiskaping på nesten 40 milliarder kroner. Den viktigste årsaken til dette er en drastisk nedgang i oljeprisen. For 2008 sett under ett var den gjennomsnittlige prisen på nordsjøolje \$ 100 fatet. Til sammenligning var prisen i 2009 \$ 62 for fatet (U.S. Energy Information Administration). Statoil ASA, som er lokomotivet for energisektoren i Norge og på Vestlandet, opplevde en omsetningsnedgang på nesten 247 milliarder fra 2008 til 2009, og et fall i driftsresultat fra 153 milliarder kroner til 27 milliarder kroner. Dette er hovedårsaken til sektorens svake resultat i 2009 sammenlignet med året før.

Det er imidlertid viktig å merke seg at nedgangen primært har kommet i den oljeproduserende delen av næringen. Utstyrproducentene og tjenesteleverandørene hadde i 2009 en forholdsvis begrenset nedgang i driftsresultat, og faktisk bedre årsresultat enn i 2008.

Når det gjelder tallet på ansatte og foretak, er endringene forholdsvis små. Faktisk har klyngen opplevd en økning i antall ansatte, sammenlignet med 2008. Økningen skyldes for det første inkluderingen av noen nye selskap som tidligere ikke ble kategorisert i energigruppen, men viktigst er det at Statoils kontor i Bergen har fått flere ansatte.

Den maritime klyngen opplevde også et dårligere år i 2009 enn hva tilfellet var for 2008. Dette gjelder imidlertid ikke for ansattetallene og antallet foretak, som holder seg relativt stabile. Omsetningen sank med over 12 milliarder kroner, fra 89.6 milliarder til 77.4 milliarder kroner. Driftsresultatet sank med 4.5 milliarder kroner, mens årsresultatet sank fra 19.5 til 10.9 milliarder kroner. Verdiskapingen falt

Tabell 48: Energiklyngen i Bergensregionen – presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	26 699	27 433
Omsetning	220 944 039	155 448 040
Verdiskaping	72 426 167	32 578 776
Driftsresultat	51 102 199	8 374 935
Årsresultat	16 613 986	10 922 251
Foretak	1 337	1 314

Tabell 49: Energiklyngen i Hordaland – presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	29 810	30 269
Omsetning	230 141 074	163 948 929
Verdiskaping	75 305 725	35 504 447
Driftsresultat	52 452 456	9 708 424
Årsresultat	17 329 991	12 304 749
Foretak	1 696	1 669

Tabell 50: Den maritime klyngen i Bergensregionen - presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	18 852	18 608
Omsetning	89 684 017	77 226 525
Verdiskaping	21 472 644	18 148 515
Driftsresultat	8 370 477	3 764 236
Årsresultat	19 562 673	10 990 079
Foretak	1 292	1 290

relativ sett mindre, fra 21.4 milliarder kroner til 18.1 milliarder kroner.

For undergruppen er det spesielt rederiene som har hatt et dårlig år, blant annet med et fall i antall ansatte på omtrent 750 personer. Halvparten av dette skyldes imidlertid en omstrukturering av undergruppene, hvor spedisjonsforetak har blitt omkategorisert fra rederivirksomhet til tjenesteleverandører. Rederiene har også et fall i omsetning fra 41.7 milliarder kroner til 33 milliarder kroner og en svekkelse av årsresultat fra 16.2 milliarder kroner til 7.5 milliarder kroner. Fallet skyldes delvis at en rekke av de bergensbaserte rederiene har store finansielle inntekter som ikke er direkte relatert til driften og som er følsomme for økonomiske svingninger.

Verftene har i motsetning til rederiene hatt en god utvikling fra 2008 til 2009, og har blant annet snudd negative tall på års- og driftsresultat til positive tall i 2009. Verftsindustrien påvirkes normalt senere av sykliske svingninger enn rederiene pga av den tregheten som nødvendigvis er tilstede når det gjelder investeringer i nye skip eller borerigger.

I motsetning til Energiklyngen og Den maritime klynge var 2009 et oppgangsår for Den marine klyngen i bergensregionen. Blant annet doblet driftsresultatet seg, fra 875 millioner kroner i 2008 til 1.6 milliarder i 2009. Selv om flere undergrupper opplevde vekst i 2009 så er det oppdrettssektoren som er den primære faktoren bak utviklingen. Denne undergruppen opplevde et negativt årsresultat i 2008 på over 300 millioner kroner, og et beskjedent positivt driftsresultat på kun 21 millioner kroner. Til sammenligning hadde oppdrettsnæringen i 2009 et årsresultat på 1.1 milliarder kroner, og et driftsresultat på 744 millioner kroner.

Denne positive utviklingen påvirket en rekke av kommunene i bergensregionen, men spesielt Bergen. Foretakene i den marine klyngen i Bergen kommune snudde et negativt årsresultat på 134

Tabell 51: Den maritime klyngen i Hordaland - presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	21 207	20 856
Omsetning	97 316 144	84 122 456
Verdiskaping	23 180 267	20 254 513
Driftsresultat	8 632 282	4 382 552
Årsresultat	19 357 984	12 349 345
Foretak	1 471	1 455

Tabell 52: Den marine klyngen i Bergensregionen - presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	3 077	3 258
Omsetning	20 533 899	23 342 117
Verdiskaping	2 805 878	3 595 955
Driftsresultat	875 045	1 631 466
Årsresultat	192 485	2 098 808
Foretak	898	860

Tabell 53: Den marine klyngen i Hordaland - presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	3 680	3 866
Omsetning	21 513 076	24 512 126
Verdiskaping	3 051 546	4 000 937
Driftsresultat	901 234	1 787 455
Årsresultat	89 610	2 333 683
Foretak	1 198	1 171

millioner kroner i 2008 til et positivt resultat på knapt 1.2 milliarder kroner i 2009.

Media og kulturbasert næringsliv har øyensynlig opplevd en nedgang på flere nøkkeltall fra 2008 til 2009. Tallene er imidlertid vanskelige å sammenligne grunnet en omstrukturering sammenlignet med forrige rapport. For det første har det blitt gjort et arbeid for å reddyke denne næringsgruppen som næringslivsbasert. Som et ledd i dette arbeidet har statlige, kommunale og ikke-kommersielle foretak blitt flyttet ut av gruppen og inn i reiseliv og opplevelse. Et eksempel på et slikt foretak er Den Nationale Scene. Denne fremgangsmåten var delvis på plass ved utarbeidelsen av forrige rapport, men for 2009-tallene er det gjort på en mer strukturert måte. Dette arbeidet har til en viss grad påvirket de økonomiske tallene, men først og fremst er det antallet foretak som er påvirket.

I tillegg ble det bestemt at NACE-koden 47.914 - Postordre-/internetthandel med elektriske husholdningsapparater, radio, fjernsyn, plater, kassetter og musikkinstrumenter skulle tas ut av denne gruppen. Årsaken til dette er todelt. Generelt var det en rekke foretak i denne gruppen med klarere tilhørighet til elektroniske husholdningsapparater enn til salg av musikkprodukter. I tillegg ble det mellom 2008 og 2009 registrert en rekke nye foretak på denne koden, også dem med tilknytning til salg av elektroniske produkter. Eksempler er Expert og Elprice. Disse foretakene blåste opp resultatene og det ble derfor besluttet å fjerne NACE-koden i sin helhet. Som en konsekvens har de økonomiske tallene for undergruppen musikk blitt svekket.

For undergruppene som ikke har blitt berørt av tekniske endringer, er det verdt å merke seg at tv og radio hadde et dårligere år i 2009 enn i 2008, med nedgang i både omsetning, verdiskaping og driftsresultat, samt et svekket årsresultat på knapt 100 millioner kroner. Nedgangen skyldes hovedsakelig at TV 2 hadde et dårligere 2009 enn 2008.

Tabell 54: Media og kulturbasert næringsliv i Bergensregionen - presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	5 853	5 262
Omsetning	9 118 659	8 070 879
Verdiskaping	2 987 787	2 788 998
Driftsresultat	285 971	246 964
Årsresultat	373 091	2 061 594
Foretak	910 (+5753 ENK o.l.)	639 (+5 865 ENK o.l.)

Tabell 55: Media og kulturbasert næringsliv i Hordaland - presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	6 427	5 698
Omsetning	9 592 089	8 435 361
Verdiskaping	3 193 762	2 941 073
Driftsresultat	309 683	262 806
Årsresultat	384 992	2 073 732
Foretak	1 035 (+6321 ENK o.l.)	714 (+6394 ENK o.l.)

Trykte medier har på sin side fått en sterk økning i årsresultat, fra 29 millioner kroner i 2008 til 1.6 milliarder kroner i 2009. Økningen skyldes nesten i sin helhet årsresultatet til Media Norge-konsernet, som i 2009 hadde store finansielle inntekter sammenlignet med foregående år. Omsetningstallene, verdiskapingen og driftsresultatet er på sin side relativt stabile mellom de to årene.

Den siste satsingsnæringen, reiseliv og opplevelse, er klyngen med mest stabile resultater om man sammenligner 2008 og 2009. Antallet foretak har imidlertid vokst av årsaker forklart under media og kultur.

I forhold til sammenligningstallene er det verdt å merke seg to forhold. For det første er det færre ansatte i følge sammenligningstallene enn i følge presisjonstallene. Som nevnt skyldes dette spesielt ekskluderingen av COOP fra presisjonstallene. For det andre er Bergensregionen og Hordalands andel av de nasjonale tallene økt sammenlignet med 2008. Økningen skyldes imidlertid hovedsakelig en korrigering av de nasjonale tallene, som var noe overestimert i 2008.

Også når det gjelder undergruppene er det relativ stabilitet mellom årene, spesielt sammenlignet med de øvrige satsingsnæringene. Et unntak er undergruppen transport, som fra å ha et positivt driftsresultat i 2008, har et negativt driftsresultat i 2009 på 15.6 millioner kroner. Dette på tross av et forbedret årsresultat. Hovedårsaken til dette er foretak i SAS systemet som hadde sterkt negative driftsresultat i 2009 og dermed dro ned det aggregerte resultatet for gruppen som helhet.

Det er også verdt å merke seg at opplevelsesgruppen snudde negative drifts- og årsresultat i 2008 til overskudd i 2009, mens mat og drikke hadde noe lavere omsetning enn året før.

Oppsummert har 2009 vært et dårligere år enn 2008 for energiklyngen og den maritime næringen. Det er spesielt oljeprodusentene og rederiene som

Tabell 56: Reiseliv og opplevelsesklyngen i Bergensregionen - presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	13 072	13 020
Omsetning	11 677 049	12 849 562
Verdiskaping	4 264 218	4 756 433
Driftsresultat	374 518	302 891
Årsresultat	342 300	551 977
Foretak	2 615	3 006

Tabell 57: Reiseliv og opplevelsesklyngen i Hordaland - presisjonstall for 2008 og 2009

	2008	2009
Ansatte	14 698	14 648
Omsetning	12 644 149	13 786 427
Verdiskaping	4 648 872	5 126 092
Driftsresultat	389 508	329 522
Årsresultat	307 279	481 898
Foretak	3 494	3 961

har opplevd økonomisk nedgang. Nedgangen har likevel ikke ført til vesentlige oppsigelser da antallet ansatte holder seg relativt stabilt i løpet av perioden. 2009 har ellers vært året hvor den marine klyngen, og da spesielt oppdrettsnæringen reiste seg, etter et meget svakt 2008. På et overordnet plan synes det å være en relativ grad av stabilitet i forhold til antallet ansatte og antallet foretak i Bergensregionen. Når man vet at de to viktigste klyngene, energi og maritim, hadde et relativt sett dårlig år i 2009, viser dette en soliditet i næringene som sikrer stabilitet på tross av økonomiske nedgangsår.

Data og metoder

Business Region Bergen har engasjert ideas2evidence til å beregne nøkkeltall for følgende satsingsnæringer i regionen: maritim, marin, olje, gass og energi, kultur og media, reiseliv og opplevelse. Formålet ved prosjektet har vært å utvikle autorative nøkkeltall med høy presisjon, samtidig som tallene skal kunne sammenlignes med andre geografiske regioner. Det har også vært en målsetning å utvikle en metodikk for gjentakelse av prosjektet ved senere anledninger.

Innledende valg

ideas2evidence har valgt en metode hvor økonomiske tall fra enkeltforetakene innenfor hver næringsklynge aggregeres opp til samlende nøkkeltall for hele klyngen. Alle økonomiske tall er hentet fra Brønnøysundregistrene via foretaksdatabasen Ravninfo. Tallene i denne databasen er bearbeidet og kvalitetssikret av selskapet Dun & Bradstreet. Alle økonomiske tall er fra 2009, som er sist tilgjengelige regnskapsår. Tall for ansatte i Ravninfo hentes fortløpende fra Arbeidsgiver- og arbeidstakerregisteret (AA-registeret) og er korrekte per april 2010.

De fleste næringsbeskrivelser benytter seg av Statistisk Sentralbyrås standard for næringsgruppering – NACE. Dette er en internasjonal standard som benyttes i Europa. Alle foretak i Norge er klassifisert i henhold til det femsifrede kodeverket. De fire første sifrene er identiske i alle land, mens det femte sifferet gir mulighet for nasjonale variasjoner. NACE-kodene er dermed et godt utgangspunkt for å avgrense hvilke bedrifter som inngår i ulike næringer. Kodeverket er imidlertid basert på et strikt bransjeperspektiv og dårlig egnet for å beskrive moderne næringsklynger som ofte går på tvers av etablerte bransjer. For å kompensere for dette har ideas2evidence gjennomført et omfattende kvalitativt arbeid for å identifisere foretak som

inngår i næringsklyngene, men som er registrert under andre næringskoder enn de man normalt inkluderer i klyngene.

En slik kvalitativ fremgangsmåte er tidkrevende, og har innenfor rammene av prosjektet bare vært gjennomførbart for Hordaland og Bergensregionen. For å kunne levere både sammenlignbare tall mellom geografiske områder, men også en presis beskrivelse av de lokale næringene i Bergensregionen og Hordaland, har ideas2evidence derfor utarbeidet to separate sett med nøkkeltall:

1. Nøkkeltall som utelukkende er basert på de næringskoder vi har identifisert som en del av den aktuelle næringsklyngen. Denne fremgangsmåten gir et godt sammenligningsgrunnlag med alle andre geografiske områder.
2. Nøkkeltall som er basert på de samme næringskodene som i punktet over, men som også er bearbeidet manuelt for å gi en så presis som mulig beskrivelse av næringen som mulig. Siden et slikt kvalitativt arbeid ikke er gjort for landet som helhet, finnes det ikke sammenligningsgrunnlag for andre geografiske enheter.

Nøkkeltallene er utarbeidet etter et klyngeperspektiv. Per definisjon er det dermed plausibelt at både enkeltforetak og hele næringskoder inngår i flere næringsklynger, spesielt gjelder dette for utstyrsprodusenter og tjenesteleverandører.

Nøkkeltall

Ideas2evidence har på spesifikasjon fra Business Region Bergen levert følgende nøkkeltall:

- Antall ansatte
- Omsetning
- Verdiskaping
- Driftsresultat

- Årsresultat
- Antall foretak
- Antall nyetableringer
- Eksporttall

For utregning av verdiskaping har vi benyttet følgende definisjon:

$$\text{Verdiskaping} = \text{Driftsresultat} + \text{lønnskostnader}$$

Denne definisjon er i tråd med ledende analyser av verdiskaping innenfor flere næringer. Næringens verdiskaping blir da den aggregerte verdiskapingen for alle foretakene i regionen. En vesentlig egenskap ved denne definisjonen er at den ikke inkluderer varer og tjenester som blir benyttet i produksjon. Man unngår dermed dobbelttelling av disse innsatsfaktorene. Dette er spesielt viktig dersom man ønsker å sammenligne næringer som i stor grad kjøper varer og tjenester av hverandre. Begrepet fanger også opp avlønningen til de viktigste interessentene i næringen (Jakobsen, 2007):

- De ansatte gjennom lønn
- Kommunene og staten gjennom inntektsskatt, arbeidsgiveravgift og selskapsskatt
- Kreditorer gjennom renter på lån
- Eierne gjennom overskudd etter skatt

Denne definisjonen av verdiskaping er identisk med inntektsmetoden for utregning av BNP (SSB.no)

Driftsresultatet er resultatet av driftsaktivitetene i foretakene. Posten kommer etter driftsinntekter og driftskostnader og er uavhengig av de finansielle og ekstraordinære postene.

Årsresultatet er resultatet etter ordinære poster, ekstraordinære poster og skatt. De ekstraordinære postene omfatter også finansielle inntekter og finanskostnader.

Beregningsmåte, sammenligningstall

Næringskodene som er inkludert innenfor hver næring, er valgt i dialog med relevante nettverksorganisasjoner og en grundig litteraturstudie av relevante forskningsrapporter og offentlige dokumenter. SSB innførte i 2009 en ny næringskodestandard (SN2007). De aller fleste lister over næringskoder fra tidligere prosjekt er i henhold til tidligere standard (SN2002). Vi har utelukkende benyttet SN2007 i vårt arbeid. Det er derfor noen mindre forskjeller i næringskoder i forhold til tidligere arbeid. Dette er endringer som etter vår oppfatning ikke har påvirket sluttresultatet. Oversikt over hvilke koder som inngår i de ulike næringsklyngene, er inkludert til slutt i dette kapitlet.

Etter identifikasjonen av næringskodene, er disse brukt for å hente ut økonomiske tall for alle foretak innenfor de ulike næringene. Denne prosedyren er gjennomført for tre geografiske områder: Bergensregionen, Hordaland og Norge.

De økonomiske tallene fra foretakene er deretter summert for å gi en aggregert beskrivelse av de fem næringene i Bergensregionen, Hordaland og Norge. Fordi nøyaktig samme fremgangsmåte er benyttet for de tre geografiske nivåene, er tallene egnet til sammenligninger. For eksempel er det mulig å beregne hvor stor andel Bergensregionen utgjør av Norge som helhet.

Beregningsmåte, presisjonstall

Den presise fremstillingen av næringene tar utgangspunkt i arbeidet som ble gjort for sammenligningstallene beskrevet over. I tillegg har ideas2evidence gjort et omfattende kvalitativt arbeid for å identifisere foretak som er en naturlig del av næringsklyngen, men som ikke fanges opp av de relevante næringskodene. Typiske eksempler er IT-bedrifter som utelukkende leverer programvare til oljebransjen eller forsikringsselskap som bare fokuserer på maritim

virksomhet. Kravet for å være en del av en klynge er at en betydelig andel av foretakets virksomhet er rettet mot klyngens virksomhet. Ideas2evidence har gjennomført internettbasert research for alle foretakene, og i noen tilfeller tatt telefonkontakt for mer informasjon. Følgende kilder er brukt i det kvalitative arbeidet:

Tabell 58: Kilder for kvalitativt identifiserte foretak

Næring	Kilder
Olje, gass og energi	Proff, Nortrade, ideas2evidence, NCE Subsea
Maritim	Lloyds World Shipping Encyclopedia, Proff, Nortrade
Marin	Proff, Nortrade, Piscus
Reiseliv og opplevelse	Proff, Travelindex, medlemsliste Bergen Reiselivslag
Kultur og media	Proff, ideas2evidence

Om kildene:

Proff: Foretaksdatabase drevet av Eniro Norge. Databasen har i tillegg til klassifisering på næringskoder, en delvis klassifisering innenfor bransjekategorier. Alle relevante bransjekategorier er gjennomgått og foretakene er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Nortrade: Nortrade er Norges offisielle eksportportal, etablert i 1996 av Norwegian Trade Council. Inneholder over 4 000 eksportforetak, kategorisert etter næring. Alle relevante kategorier er gjennomgått og bedriftene er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Ideas2evidence: Vi har selv gjennomført flere næringskartlegginger som har identifisert relevante foretak for nøkkeltallsprosjektet. Dette gjelder rapport 1:2009 – *Innholdsdrivet teknologiutvikling og teknologidrevet innholdsutvikling – En kartlegging av utvalgte bedrifter og FoU-miljøer i Bergensregionen* (Kultur og media) og rapport

1:2010 – *Klimabyen Bergen – En kartlegging av klimarelaterte aktiviteter og kompetanse i Bergensregionen*.

NCE Subsea: Foretaksliste fra internrapporten *Verdiskaping på bunn – en økonomisk analyse av subseaklyngen i Bergensregionen*

Lloyds World Shipping Encyclopedia: Et oppslagsverk for maritime virksomheter på verdensbasis som oppdateres kontinuerlig. Driftes og leveres av Lloyd's Register Fairplay, et av verdens ledende klassifikasjon- og risikovurderingsfirma.

Piscus: Innkjøpsregister for fiskerinæringen. Tjenesten er levert av Findexa Forlag. Alle relevante kategorier er gjennomgått og foretakene er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Travelindex: Presenterer etter eget utsagn alle reiselivsbedrifter i Norge. Tjenesten er levert av Findexa Forlag. Alle relevante kategorier er gjennomgått og foretakene er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Bergen Reiselivslag: Medlemsliste hentet fra organisasjonens nettside. Alle foretak er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Det kvalitative arbeidet har identifisert 708 foretak som ikke ville vært tatt med dersom man baserte seg på rene næringskoder. Det er vår oppfatning at denne prosessen gir et bedre og mer presist bilde av næringsklyngene.

Tabell 59: Fordeling av kvalitativt identifiserte foretak

Næring	Antall
Olje, gass og energi	252
Maritim	183
Marin	78
Reiseliv og opplevelse	110
Kultur og media	85

Hovedkontorproblematikk

All økonomisk aktivitet for et foretak blir registrert på hovedkontorets juridiske adresse. Dette medfører at virksomhet som foregår i Bergensregionen ofte blir registrert i andre regioner. Størst betydning har dette for olje- og gassindustrien, hvor flere av de tunge aktørene har juridisk adresse og hovedkontor i Stavanger eller Oslo, men stor aktivitet i Bergensregionen.

For å identifisere hvilke foretak dette omfatter, er det brukt tall over ansatte på bedriftsnivå fra Statistisk Sentralbyrå. Et foretak kan være inndelt i flere bedrifter. Bedriftene i et foretak har ansatte registrert på fysisk arbeidssted og ikke foretakets juridiske adresse. Dermed er det mulig å identifisere hvor mange av for eksempel Statoil sine ansatte som arbeider ved avdelinger i Bergensregionen eller Hordaland. Utvalgsriteriet for datauttrekket hos SSB var alle bedrifter innenfor de relevante næringskodene som hadde over fem ansatte i Bergensregionen/Hordaland. Basert på disse tallene var det enkelt å identifisere hvilke foretak som hadde hovedkontor utenfor regionen, men bedrifter innenfor regionen. Det eneste manuelle identifiseringen vi har gjennomført gjelder Statoils gassanlegg på Kollsnes. Det er ikke skilt ut som egen bedrift og tall fra SSB var således ikke tilgjengelig. Vi fikk derfor den nødvendige informasjon oppgitt etter kontakt med Statoil Kollsnes.

Med utgangspunkt i denne informasjonen, ble det beregnet forholdstall mellom antall ansatte i Hordaland og totalt antall ansatte i foretaket. Disse forholdstallene ble deretter brukt til å estimere andeler av økonomisk virksomhet som tilfaller Hordaland. Dersom et foretak har 25 prosent av sine ansatte i Hordaland, vil 25 prosent av omsetning etc. registreres i Hordaland. En slik estimeringsmetode er basert på en forutsetning om at alle ansatte bidrar like mye til den økonomiske virksomheten i foretaket uansett hvor i landet de er plassert. Det presiseres at alle estimeringer som dette har unøyaktigheter og ikke må behandles som absolutte sannheter.

Hovedkontorproblematikken går begge veier. Flere foretak med hovedkontor i regionen har virksomhet utenfor Hordaland. For å ikke overestimere tallene ved å kun behandle hovedkontorproblematikken til fordel for regionen, har vi undersøkt de 20 største foretakene innenfor hver næring. Dersom foretaket hadde aktivitet utenfor regionen har de fått redusert sin økonomiske aktivitet etter samme estimeringsmetode som beskrevet over. Ideelt sett burde alle foretak i Hordaland vært undersøkt, men arbeidsmengden det krever ligger utenfor rammene av dette prosjektet. Vi tror imidlertid at vi, ved å undersøke de 20 største bedriftene i hver næring, har identifisert de foretakene som er av en slik størrelse at de kan påvirke nøkkeltallene. Behandlingen av den omvendte hovedkontorproblematikken har i størst grad påvirket nøkkeltallene for den marine næringen, ettersom flere marine bedrifter med juridisk adresse i Bergen har betydelig aktivitet utenfor regionen.

Det kvalitative arbeidet har identifisert 708 foretak som ikke ville vært inkludert dersom man baserte seg på rene næringskoder. Det er vår klare oppfatning at denne prosessen gir et bedre bilde og mer presist bilde av næringsklyngene.

Fjerning av selskaper

I noen få tilfeller har ideas2evidence fjernet foretak som er inkludert på basis av næringskoder, men som helt klart ikke inngår i klyngen. Årsaken til at de er inkludert i utgangspunktet er todelt: 1) foretaket har klassifisert seg selv feil eller unøyaktig i forhold til hvilke næringsaktivitet de faktisk driver, 2) foretaket kan være registrert på flere næringskoder i databasen og velges ut på bakgrunn av en relevant "sekundærkode". Dette er gjort svært få ganger og kun i spesielt graverende tilfeller. Dette har først og fremst hatt konsekvenser for den marine næringen hvor Rieber & Søn er fjernet (med unntak av virksomhet knyttet til King Oscar), samt reiseliv og opplevelse, hvor COOP Hordaland er tatt ut. Etter prinsippet om metodisk lik behandling, er fjerning av foretaket kun utført i presisjonstallene.

Bruksområder for nøkkeltallene

Med to sett nøkkeltall er det en utfordring å sikre korrekt bruk av tallene. Nøkkeltallene som kun er basert på næringskoder – sammenligningstall – gir en objektiv og lett etterprøvbar fremstilling av næringen. Dersom BRB ønsker å se næringene i regionen i forhold til Norge eller andre regioner, er dette de korrekte tallene å regne andeler ut fra.

Nøkkeltallene med kvalitative justeringer – presisjonstall – er en presis beskrivelse av næringen etter et klyngeprinsipp. Dersom det er ønskelig å uttale seg om hvor stor en utvalgt næring er i regionen, er dette de korrekte tallene å vise til. Presisjonstallene kan i noen grad også sammenlignes med andre undersøkelser basert på tilsvarende metodikk.

Ettersom både næringskoder og enkeltforetak kan inngå i flere næringsklynger, er det ikke mulig å summere nøkkeltallene slik de foreligger i rapporten. Da vil flere foretak kunne bli talt to ganger.

Nyetableringer

Data for nyetablerte foretak er levert av Statistisk Sentralbyrå. Tallene viser nyetableringer innenfor de NACE-kodene som næringene består av.

SSB registrerer ikke nyetablering av foretak innenfor primærnæringene. Ettersom fiske og akvakultur, som er kjernebedriftene i den marine klyngen, regnes som primærnæring, har det gjort det nødvendig å benytte en egen fremgangsmåte for denne klyngen. Det påvirker også tallene for den totale næringen.

Som en alternativ fremgangsmåte, har vi benyttet oss av informasjon om selskapenes etableringsår fra Ravninfo. Databasen inneholder imidlertid bare informasjon for foretak som eksisterer i dag. Foretak som er blitt etablert i løpet av de siste årene, men som allerede er nedlagt, vil derfor ikke være med. Etableringstall basert på denne estimeringsmetoden, vil derfor være for lave. For å kompensere for dette, har vi benyttet SSBs data over nyetablering i marin klynge utenom primærnæringen til å estimere generelle overlevelsesrater. Disse ratene har vi så anvendt på antallet fiske- og oppdrettsforetak som eksisterer i dag, for å estimere hvor mange nyetableringer det var i utgangspunktet.

Eksport

Statistisk Sentralbyrå har siden 1997 publisert tall for den tradisjonelle vareeksporten etter produksjonsfylke. Tradisjonelle varer omfatter ikke eksport av skip, oljeplattformer, og uforedlet råolje og naturgass. Eksportverdi av uforedlede produkter fra norsk sokkel blir heller ikke fordelt ut på fylkesnivå. Produksjonsfylke oppgis ved tolldeklareringen. I de situasjoner hvor forsendelsen består av en blanding av varer fra flere fylker, og hvor produksjonsfylke er vanskelig å fastslå, oppgis det at varene har sin opprinnelse fra flere fylker. Der hvor innsatsvarer blandes (bearbeiding), oppgis det fylket hvor den største

andelen av varens verdi stammer fra. Øker en importert innsatsvare sin verdi til over det dobbelte, regnes varen som norsk produksjon. I motsatt fall utfylles tolldeklarasjonen som eksport av vare produsert i utlandet. Delproduksjon for videresalg til produsenter av eksportvarer framkommer ikke i statistikken.

Varegruppene er klassifisert i henhold til Standard International Trade Classification (SITC). Klassifikasjonssystemet er ivaretatt av FN. SITC er bygget opp hierarkisk og går fra 1-siffernivå (store samlekategorier) til 5-siffernivå (svært nøyaktige undergrupper). Datakjøpene fra SSB er i utgangspunktet på 2-siffernivå, men i noen tilfeller er det, på grunn av anonymitetshensyn, bare oppgitt data på 1-siffernivå. Den klart største eksportgruppen, brenselstoffer, er oppgitt på 1-siffernivå. Det betyr at summen på 29, 5 milliarder kroner er totalt for 1-siffernivået 3 og det er ikke mulig å fordele summen ut på undergruppene 32, 33, 34 og 35 som er på 2-siffernivå. Det er oppgitt i teksten hvilke varegrupper som er på 1-siffernivå.

Det kan ofte være en utfordring å vite hvilke eksportvarer som inngår i de ulike hovedgruppene. På FN sine nettsider finnes en oversikt over SITC-standarden brutt ned til 3-siffernivå. Nettadressen er oppgitt i rapportens kildeliste.

Enkeltpersonforetak

Enkeltpersonforetak er ikke regnskapspliktige. Det medfører et problem og mulig feilkilde i forhold til den fremgangsmåten vi har valgt for å aggregere nøkkeltall. Det er imidlertid først og fremst for kultur og media og reiseliv og opplevelse dette utgjør en utfordring. Logisk sett burde ett ENK utgjøre en arbeidsplass, slik at antall ansatte stod i et 1:1 forhold til antall ENK. Andre undersøkelser (ideas2evidence, 2007,2009), spesielt innenfor Kultur og media hvor problemet er størst, har vist at ENK ofte er sideprosjekt eller foretak med svært

liten aktivitet. Mange innehavere av ENK er også ansatt i andre foretak innenfor samme næring. Et 1:1 forhold vil derfor overestimere antall ansatte i forhold til det reelle antallet. I samråd med oppdragsgiver har vi derfor valgt å ikke foreta estimeringer for ENK. Dette medfører en viss underestimering av nøkkeltallene, spesielt når det gjelder antall ansatte. I gjennomgangen av næringsklyngen for Kultur og media oppgir vi hvor mange AS og ENK som inngår i klyngen.

Ettersom økonomiske tall heller ikke er tilgjengelig for ENK, vil også disse være noe underestimert. Basert på kunnskap om struktur og økonomisk aktivitet for ENK er vi sikre på at dette ikke utgjør en spesielt stor reduksjon i de endelige nøkkeltallene.

Appendiks

Findeling av næringer

Energi

1. Utvinning og foredling av olje og gass
2. Produksjon og distribusjon av elektrisk energi
3. Tjenesteleverandører inkl. supplybåter
4. Utstysprodusenter inkl. borerigger og plattformer

Maritim

1. Rederi
2. Verft
3. Tjenesteleverandører
4. Utstysprodusenter

Marin

1. Fiske
2. Oppdrett
3. Foredling
4. Salg
5. Tjenesteleverandører
6. Utstysprodusenter

Kultur og media

1. Annonse,- reklame og marked
2. Arkitektvirksomhet
3. Design
4. Film, video og foto
5. Tv og radio
6. Kulturarv
7. Kunsthåndverk
8. Kunstnerisk virksomhet
9. Musikk
10. Trykte medier
11. Data- og medieteknologi
12. Annet

Reiseliv og opplevelse

1. Transport
2. Opplevelse
3. Reisearrangør/turistserise
4. Mat og drikke
5. Overnatting

Energi

Gr.	Kode	Beskrivelse
1	06.100	Utvinning av råolje
1	06.200	Utvinning av naturgass
1	09.101	Boretjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass
1	09.109	Andre tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass
1	19.200	Produksjon av raffinerte petroleumsprodukter
4	25.6	Overflatebehandling og bearbeiding av metaller
4	26.510	Produksjon av måle-, kontroll- og navigasjonsinstrumenter
4	27.900	Produksjon av annet elektrisk utstyr
4	28.130	Produksjon av pumper og kompressorer ellers
4	28.140	Produksjon av kraner og ventiler ellers
4	30.113	Bygging av oljeplattformer og moduler
4	30.115	Innrednings- og installasjonsarbeid utført på skip over 100 br.tonn
4	30.116	Innrednings- og installasjonsarbeid utført på borerigger og moduler
4	33.120	Reparasjon av maskiner
4	33.150	Reparasjon og vedlikehold av skip og båter
4	33.200	Installasjon av industrimaskiner og - utstyr
2	35.111	Produksjon av elektrisitet fra vannkraft
2	35.112	Produksjon av elektrisitet fra vindkraft
2	35.113	Produksjon av elektrisitet fra biobrensel, avfallsforbrenning og deponiggass
2	35.114	Produksjon av elektrisitet fra naturgass
2	35.119	Produksjon av elektrisitet ellers
2	35.120	Overføring av elektrisitet
2	35.130	Distribusjon av elektrisitet
2	35.140	Handel med elektrisitet
1	35.210	Produksjon av gass
2	35.220	Distribusjon av gass gjennom ledningsnett
2	35.230	Handel med gass gjennom ledningsnett
2	35.300	Damp- og varmtvannsforsyning
4	46.630	Engroshandel med maskiner og utstyr til bergverksdrift, olje- og gassutvinning og bygge- og
4	46.691	Engroshandel med maskiner og utstyr til kraftproduksjon og installasjon
4	46.693	Engroshandel med maskiner og utstyr til industri ellers
2	46.710	Engroshandel med drivstoff og brensel
2	47.300	Detaljhandel med drivstoff til motorvogner
3	50.204	Forsyning og andre sjøtransporttjenester for offshore
3	52.215	Tjenester tilknyttet drift av rørledninger
3	52.223	Forsyningsbaser
3	71.122	Geologiske undersøkelser

Maritim

Gr.	Kode	Beskrivelse
4	26.510	Produksjon av måle-, kontroll- og navigasjonsinstrumenter
4	28.11	Produksjoner av motorer og turbiner, unntatt motorer til luftfartøyer og motorvogner
4	28.12	Produksjon av komponenter til hydraulisk og pneumatisk utstyr
4	28.13	Produksjon av pumper og kompressorer ellers
4	28.14	Produksjon av kraner og ventiler ellers
4	28.15	Produksjon av lagre, gir, tannhjulsutvekslinger etc
4	28.221	Produksjon av løfte- og håndteringsutstyr til skip og båter
2	30.111	Bygging av skip og skrog over 100 br.tonn
2	30.112	Bygging av skip under 100 br. Tonn
2	30.113	Bygging av oljeplattformer og moduler
2	30.114	Produksjon av alt flytende materiell
2	30.115	Innrednings- og installasjonsarbeid utført på skip over 100 br.tonn
2	30.116	Innrednings- og installasjonsarbeid utført på borerigger og moduler
2	30.12	Bygging av fritidsbåter
2	33.15	Reparasjon og vedlikehold av skip og båter
4	46.692	Engroshandel med skipsutstyr og fiskeredskap
1	50.101	Utenriks sjøfart med passasjerer
1	50.102	Innenlandske kyststruter med passasjerer
1	50.109	Kysttrafikk ellers med passasjerer
1	50.201	Utenriks sjøfart med gods
1	50.202	Innenriks sjøfart med gods
1	50.203	Slepebåter
1	50.204	Forsyning og andre sjøtransporttjenester for offshore
1	50.3	Passasjertransport på elver og innsjøer
1	50.4	Godstransport på elver og innsjøer
3	52.221	Drift av havne- og kaianlegg
3	52.223	Forsyningsbaser
3	52.229	Tjenester tilknyttet sjøtransport ellers
3	52.292	Skipsmegling
3	77.34	Utleie og leasing av sjøtransportmateriell

Marin

Gr.	Kode	Beskrivelse
1	03.111	Hav- og kystfiske
1	03.112	Hvalfangst
1	03.120	Ferskvannsfiske
2	03.211	Produksjon av matfisk, bløtdyr, krepsdyr og pigghuder i hav- og kystbasert akvakultur
2	03.212	Produksjon av yngel og settefisk i hav- og kystbasert akvakultur
2	03.213	Tjenester tilknyttet hav- og kystbasert akvakultur
2	03.221	Produksjon av matfisk, bløtdyr og krepsdyr i ferskvannsbasert akvakultur
2	03.222	Produksjon av yngel og settefisk i ferskvannsbasert akvakultur
2	03.223	Tjenester tilknyttet ferskvannsbasert akvakultur
3	10.201	Produksjon av saltfisk, tørrfisk og klippfisk
3	10.202	Frysing av fisk, fiskefileter, skalldyr og bløtdyr
3	10.203	Produksjon av fiskehermetikk
3	10.209	Bearbeiding og konservering av fisk og fiskevarer ellers
3	10.411	Produksjon av rå fiskeoljer og fett
6	28.930	Produksjon av maskiner og utstyr til nærings- og nytelsesindustri
4	46.381	Engroshandel med fisk, skalldyr og bløtdyr
6	46.692	Engroshandel med skipsutstyr og fiskeredskap
4	47.23	Butikkhandel med fisk, skalldyr og bløtdyr

Kultur og media

Gr.	Kode	Beskrivelse
10	18.11	Trykking av aviser
10	18.12	Trykking ellers
10	18.13	Ferdiggjøring før trykking og publisering
10	18.14	Bokbinding og tilknyttede tjenester
9	18.2	Reproduksjon av innspilte opptak
9	26.8	Produksjon av magnetiske og optiske media
7	32.12	Produksjon av gull- og sølvvarer og lignende artikler
7	32.13	Produksjon av bijouteri og lignende artikler
9	32.2	Produksjon av musikkinstrumenter
9	46.433	Engroshandel med plater, musikk- og videokassetter og CD- og DVD-plater
5	47.43	Butikkhandel med audio- og videoutstyr
9	47.594	Butikkhandel med musikkinstrumenter og noter
10	47.61	Butikkhandel med bøker
10	47.62	Butikkhandel med aviser og papirvarer
9	47.63	Butikkhandel med innspillinger av musikk og video
7	47.772	Butikkhandel med reiseeffekter av lær og lærimitasjoner og varer av lær
5	47.914	Postordre-/Internetthandel med elektriske husholdningsapparater m.m.
10	47.915	Postordre-/Internetthandel med bøker, papir, aviser og blader
10	58.11	Utgivelser av bøker
10	58.12	Utgivelse av kataloger og adresselister
10	58.13	Utgivelse av aviser
10	58.14	Utgivelse av blader og tidsskrifter
10	58.19	Forlagsvirksomhet ellers
11	58.21	Utgivelse av programvare for dataspill
4	59.11	Produksjon av film, video og fjernsynsprogrammer
4	59.12	Etterarbeid knyttet til produksjon av film, video og fjernsyn
4	59.13	Distribusjon av film, video og fjernsynsprogrammer
4	59.14	Filmframvisning
9	59.2	Produksjon og utgivelse av musikk- og lydopptak
5	60.1	Radiokringkasting
5	60.2	Fjernsynskringkasting
10	63.91	Nyhetsbyråer
2	71.112	Arkitekttjenester vedrørende byggverk
1	73.11	Reklamebyråer
1	73.12	Medieformidlingstjenester
3	74.101	Industridesign, produktdesign og annen teknisk designvirksomhet
3	74.102	Grafisk og visuell kommunikasjonsdesign
3	74.103	Interiørarkitekt-, interiørdesign- og interiørkonsulentvirksomhet
4	74.2	Fotografvirksomhet
9	74.903	Impresariovirksomhet
12	79.903	Opplevelses,- arrangements- og aktivitetsarrangørvirksomhet
12	85.522	Undervisning i kunsthøgskolefag
12	85.529	Annen undervisning innen kultur
9	90.011	Utøvende kunstnere og underholdningsvirksomhet innen musikk
8	90.012	Utøvende kunstnere og underholdningsvirksomhet innen scenekunst
8	90.019	Utøvende kunstnere og underholdningsvirksomhet ikke nevnt annet sted
12	90.02	Tjenester tilknyttet underholdningsvirksomhet
8	90.031	Selvstendig kunstnerisk virksomhet innen visuell kunst
8	90.032	Selvstendig kunstnerisk virksomhet innen musikk
8	90.033	Selvstendig kunstnerisk virksomhet innen scenekunst
8	90.034	Selvstendig kunstnerisk virksomhet innen litteratur
8	90.039	Selvstendig kunstnerisk virksomhet ikke nevnt annet sted
8	90.04	Drift av lokaler tilknyttet kunstnerisk virksomhet
6	91.021	Drift av kunst- og kunstindustrimuseer
6	91.022	Drift av kulturhistoriske museer

6	91.023	Drift av naturhistoriske museer
6	91.029	Drift av museer ikke nevnt annet sted
6	91.03	Drift av historiske steder og bygninger og lignende severdigheter
6	91.04	Drift av botaniske og zoologiske hager og naturreservater
6	93.292	Fritidsestablishement

Reiseliv og opplevelse

Gr.	Kode	Beskrivelse
1	49.1	Passasjertransport med jernbane
1	49.311	Rutebiltransport i by- og forstadsområde
1	49.312	Transport med sporveis- og forstadsbane
1	49.32	Drosjebiltransport
1	49.391	Rutebiltransport i by- og forstadsområde
1	49.392	Turbiltransport
2	49.393	Transport med taubaner, kabelbaner og skiheiser
1	50.101	Utenriks sjøfart med passasjerer
1	50.102	Innenlandske kystruter med passasjerer
1	50.109	Kysttrafikk ellers med passasjerer
1	50.3	Passasjertransport på elver og innsjøer
1	51.1	Lufttransport med passasjerer
1	52.214	Drift av taxisentraler og annen formidlig av persontransport
5	55.101	Drift av hoteller, pensjonater og moteller med restaurant
5	55.201	Drift av vandrerhjem
5	55.202	Drift av ferieleiligheter
5	55.301	Drift av campingplasser
5	55.302	Drift av turisthytter
5	55.9	Annen overnatting
4	56.101	Drift av restauranter og kafeer
4	56.102	Drift av gatekjøkken
4	56.21	Cateringvirksomhet
4	56.301	Drift av puber
4	56.309	Drift av barer ellers
1	77.11	Utleie og leasing av biler og andre lette motorvogner
3	79.11	Reisebyråvirksomhet
3	79.12	Reisearrangørvirksomhet
3	79.901	Turistkontorvirksomhet
3	79.902	Guider og reiseledere
2	79.903	Opplevelses-, arrangements- og aktivitetsarrangørvirksomhet
3	79.909	Turistrelaterte tjenester ikke nevnt annet sted
2	91.011	Drift av folkebiblioteker
2	91.012	Drift av fag- og forskningsbiblioteker
2	91.021	Drift av kunst- og kunstindustrimuseer
2	91.022	Drift av kulturhistoriske museer
2	91.023	Drift av naturhistoriske museer
2	91.029	Drift av museer ikke nevnt annet sted
2	91.03	Drift av historiske steder og bygninger og lignende severdigheter
2	91.04	Drift av botaniske og zoologiske hager og naturreservater
2	93.11	Drift av idrettsanlegg
2	93.21	Drift av fornøyles- og temaparker
2	93.291	Opplevelsesaktiviteter
2	93.292	Fritidsestablishement
2	93.299	Fritidsvirksomhet ellers

Kilder:

Bøker og rapporter

Aslensen, Heidi Wiig og Trude Olafsen (2003) *Verdiskapningspotensialet knyttet til leveranser av kunnskapsintensive tjenester til marin sektor*, Step – Senter for Innovasjonsforskning (Nå NIFU-STEP)

Auno, Anne Mari og Knut Ø. Sørensen (2009) *Norsk reiselivs økonomiske rolle – en analyse basert på satelittregnskapet for turisme*, SSB-rapport 2009/32

Brændvang, Ann-Kristin og Knut Ø. Sørensen

Grünfeld, Leo A. (2007) *Norske handelsinteresser overfor landene Kina, Japan, India og Russland*, Menon-publikasjon nr. 1/2007

Jakobsen, Erik (2007) *Maritim verdiskapningsbok*, Maritimt Forum, Oslo

Jakobsen, Erik (2008) *Næringsklynger – hvordan kan de beskrives og vurderes?* Menon-publikasjon nr 1

Haraldsen, Tone, Simen Kristian Flygind, Kjell Overvåg og Dominic Power (2004) *Kartlegging av kulturnæringene I Norge – Økonomisk betydning, vekst- og utviklingspotensial*, ØF-Rapport nr: 10/2004

Haraldsen, Tone, Svein Erik Hagen og Per Kristian Alnes (2008) *Kulturnæringene i Norge – Muligheter og utfordringer – en oppdatering av kartleggingen fra 2004*, ØF-Rapport nr:12/2008

Hirth, Martin Larsen (2009) *Avgrensning og definisjon av maritim næring*, ideas2evidence notat nr.1

Lloyds's Register Fairplay (2010), *World Shipping Encyclopedia*, Lloyds, Elektronisk database

Løyland, Knut, Joar Sannes og Knut Vareide (2007) *Kultur og næring i Grenland*, Telemarksforskning – Bø, arbeidsrapport 11/2007

Porter, M.E. (1998) *Clusters and the new economics of competition*, *Harvard Business Report*, 76 (6) s.77-90

Reve, Torger og Erik W. Jakobsen (2001) *Et verdiskapende Norge*, Universitetsforlaget, Oslo

Ryssevik, Jostein og Jan Erik Grindheim (2007) *Lidenskap og Levevei – en studie av utvalgte kulturnæringer i Hordaland*, ideas2evidence rapport nr.5

Ryssevik, Jostein (2009) *Innholdsrevet teknologiutvikling og teknologidrevet innholdsutvikling – En kartlegging av utvalgte bedrifter og FoU-miljøer i Bergensområdet*, Ideas2evidence rapport nr.1

Vareide, Knut (2009) *Reiselivet i Lofoten – Statistikk over utvikling av antall arbeidsplasser*, TF-notat nr. 33 - 2009

Internettkilder:

Bergen Mediaby, <http://www.bergenmediaby.no>

Bergen Reiselivslag, <http://www.visitbergen.com>

Fiskeriforum Vest, <http://www.fiskeriforum.no>

FN (2010) *SITC – United Nations Statistics Division*, <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=14> [28.05.2010]

HOG Energi, <http://www.holga.no>

Maritimt Forum, <http://www.maritimebergen.no>

Nortrade, <http://www.nortrade.com>

Piscus, <http://www.piscus.no>

Proff Bedriftsdatabase, <http://www.proff.no>

Travelindex, <http://www.travelindex.no>

SSB.no (1997) *Ukens statistikk – Utenrikshandel*, http://www.ssb.no/ukens_statistikk/utg/9713-14/8.html, [28.05.2010]

SSB.no (2008) *Eksport etter produksjonsfylke og varesektor etter SITC*, <http://www.ssb.no/muh/mu2008/tab20.html>, [28.05.2010]

SSB.no (2009) *Utenrikshandel*, <http://www.ssb.no/muh>, [28.05.2010]

SSB.no (2010) *Nace-koder*, <http://www.ssb.no/nace>, [28.05.2010]

SSB.no (2010) *Begreper i nasjonalregnskapet*, <http://www.ssb.no/emner/09/01/begreper/>, [11.06.2010]

U.S. Energy Information Administration (2011), <http://www.eia.doe.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=WEPCNOEKO&f=W> [25.03.2011]

Personlige kilder:

Hogne Haugsdal, Maritimt Forum Bergensregionen

Tanja Hoel, Fiskeriforum Vest

Nelson Rojas, HOG Energi

Ole Warberg, Bergen Reiselivslag

Trond Olsen, NCE Subsea

Datakjøp:

Bedrifts og foretaksdata fra Ravninfo, <http://www.ravninfo.no>

Eksport- og nyetableringsdata fra Statistisk Sentralbyrå, <http://www.ssb.no>

**REGION
BER
GEN**ERERER
MULIGHETER

Business Region Bergen

Business Region Bergen driver regional næringsutvikling, etablerersenter, profilering og markedsføring av Bergensregionen.

Kunnskapsbaserte næringsklynger

Bergensregionen har sterke kunnskapsmiljø som er utviklingsaktører for regionens ledende miljøer innen:

- ENERGINÆRINGEN: Olje, gass og fornybar energi
- MARITIM NÆRING: Rederi, verft, samt tjeneste- og utstyrsleverandører
- MARIN NÆRING: Fiskeri, oppdrett og marine produkter
- OPPLEVELSE, KULTUR OG REISELIV
- MEDIA OG KULTURBASERT NÆRINGSLIV: Media, design, film og musikk

Regionen har også sterke finans- og IKT-miljø.

SAMMEN SKAL VI SKAPE EN DYNAMISK VEKSTREGION

brb.no

Bergen | Askøy | Fjell | Sund | Øygarden | Os | Fusa | Samnanger | Austevoll | Stord | Vaksdal | Osterøy
Lindås | Meland | Fedje | Radøy | Austrheim | Masfjorden | Modalen | Gulen | Hordaland fylkeskommune

Business Region Bergen

Strandgaten 6, NO-5013 Bergen
T: +47 56 90 11 50 F: +47 56 90 11 51
post@brb.no www.brb.no